

სს
1/30

ივანე ჯავახიშვილი

3969

9(479.22)

საპარტიო მუზე

10

და

~~9/18~~
11

მისი უფლებების ისტორია

~~სს~~

გადმობეჭდილი

9(479.22)

5-18-სა

„ცნობის ფურცლიდან“.

5082
92

ნვს.

~~1517~~

ნვს.

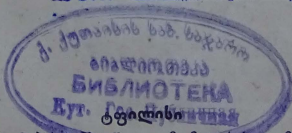
ბვ.

ბვ.

~~20~~

სურ.

40866033

ელექტრონიკის სტამბა წიგ. გამომც. ქართ. ამბ-სა

1905

Дозволено цензурою, Тифлисъ. 1 августа 1905 г.

საქართველოს მემკვიდრეობის
სახელმწიფო ისტორიის

თავი I. მეფობის აღდგენის ისტორია და ქართველ მოდგმის ტომთა შეერთება.

თავი II. საქართველოს მეფეების სახელმწიფოს იდეალი: თვითმპყრობელობა, მეფობის ღვთისნიერობა და ხელმწიფის გაღმერთება.

თავი III. „პატრიარქობა“ საქართველოს სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წეს-წყობილების დამახასიათებელია.

თავი IV. საქართველოს მეფის უფლება; რა საქმეები შეადგენდნენ მის „მართებასა“ და „განსაგებელს“.

თავი V. საქართველოს მეფე თვითმპყრობელი იყო თუ არა?

თავი VI. ბრძოლა აზნაურთა და საქართველოს მეფეების შორის ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების გამო.

თავი VII. დიდებულ აზნაურთა პირველი პოლიტიკური გაფიცვა მთავრობის წინააღმდეგ.

თავი VIII. პოლიტიკური მოძრაობა და მეფის უფლების შეზღუდვა; პარლამენტის მსგავს დაწესებულების დაარსების მოთხოვნა.

საქართველოს მეფე და იმისი
უფლების ისტორია.

თავი პირველი

საქართველოს მეფის უფლების შესწავლას ამ გამოკვლევაში ჩვენ უძველეს ხანიდან არ დავიწყებთ იმიტომ, რომ ამ ხანის შესახებ ჩვენი გამოკვლევა უკვე დაიბეჭდა ცალკე წიგნად და ვისაც სურს, შეუძლიან იქ აღმოკითხონ თუ რა ნიადაგზე იყო დამყარებული უძველესს ხანაში მეფის უფლება და ქართველ ერის საზოგადოებრივი წესწესობილება. აქ ვიტყვი მხოლოდ გაკვრით, რამ მეფის უფლება საგვარეულო წესწესობილებაზე იყო დაფუძნებული და მე-IX—XIII სსუკ. დროინდელ საქართველოს მეფის უფლებასთან პირდაპირი დამოკიდებულება არა ჰქონდა. ისტორიულ საბუთებიდან სჩანს, რომ ის საგვარეულო წესწესობილებაზე დამყარებული მეფის უფლება სხარსელებში გააუქმეს კიდეც და ამის გამო მერმენდელ მეფობის უფლებასა და პირვანდელ დროის მეფობის შორის კ'ვშირი არ ჩანსებობდა. საგვარეულო წესობილებაზე დამყარე-

ბულ მეფის უფლების გაუქმებას ჩვენი უძველესი მემატიანე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ასე მოგვითხრობს: „მეფობდა ბაკურ და კათალიკოზი იყო მაკარი... და ამის ბაკურისზეჲ დაესრულა მეფობაჲ ქართლისაჲ“ (ე. თაუაშვილი, სამი ისტ. ქრ. 33)... „სპარსნი უფლებდეს ქართლს და სომხითს და სივნიეთს და გუასხუკაგანს“ (ibid. 34); შემდეგ მემატიანე უმატებს „და ნელადრც შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გურამ“ (ibid. 34); ამ ამბის მოთხრობის შემდეგ იგი მხოლოდ ერისთავებზე-და ლაშარაკობს და მეფეების შესახებ კანტიც არა აქვს დაძრული. ამგვარად ჩვენ უძველეს მემატიანეს სიტყვით, სპარსელებმა მეფის უფლება მოსპეს საქართველოში და ქვეყნის კარგა ხანს საკუთარი ხელმწიფე არა ჰქონდა. ჩვეულებრივ მიღებულ წესთა აღრიცხვით ბაკური 557—570 წლამდე მეფობდა, მაშასადამე 570 წლის შემდეგ ჩვენი სამშობლო უმეფოდ დარჩენილა. მაგრამ ევსტატე მცხეთელის მარტვილობა გვინფუნებს, რომ ზემომოყვანილი თარბი სწორე არ უნდა იყოს; ამ მარტვილობაში საქართველოს მეფე სრულებით მოსხენებული არ არის. და ქვეყნის გამგელა და ჰატრონად სპარსეთის მთავრობის დანიშნული მოხელე მარზხანი ითვლებოდა; ამ გამგეს ექვემდებარებოდნენ საქართველოს უველა წარჩინებული ჰირნი, რომელთაც მარტვილობის ავტორი „ქართლის მთავრებს ეძახის (ახ. საქართველოს სამოთხე, 315); ეს ჰირები ბჰძანდე-

ბოდნენ: „ქართლისა კათალიკოზი, ქართლისა მამასახლისი, ქართლისა ზიტისში და სეუე წუღნი (ibid 315). ევსტატე მცხეთელის მარტვილობა რეკორდ საისტორიო წყარო უმაღლეს ნდობის ღირსია (იხ. ამის შესახებ ჩემი და ჰროფ. ზარნაკის გამოკვლევა Das Martyrium d. heiligen Eustatius von Mzchetha, ბერლინის სამეცნიერო აკადემიის მოამბეშია დაბეჭდილი. Z. K. P. A. W. 1901, XXXVIII), იგი 600 წ. ახლო ხანებშია დაწერილი, ხოლო ევსტატე მცხეთელი 544—5 წ. აწვალეს (ibid. გვ. 21). მაშასადამე 545 წელს ატეობა მეუფის უფლებს საქართველოში უკვე გაუქმებულად უფიქროს და „სხარსნი ქართლს უფლებდეს; ამის გამო ზემომოყვანილი მეუფობის მოსხობის თარიღი (570 წ.) სწორედ არ უნდა იყოს, სხარსეთის მთავრობას, სხარს, იგი მეექვსე საუკუნის ბირველ ნახევარშივე მოუსვია. საქართველოში მეუფობის გაუქმების შემდეგ თითქმის ორმა საუკუნემ გაიარა, სხარსეთის მთავრობამ, სასახელთა სამეფო გვარმაც თავისი დრო მოიჭამა და დაემხო; აღმოსავლეთით მომავალმა კამაგმადიანებულმა არაბებმა ეს ერთ დროს შიშის ზეცის დამცემი სახელმწიფო დაამარცხეს და დაიბრუნდეს. ბედმა საქართველოსაც იგივე ხვედრი არკუნა და ესლა არაბებს ჩაუგდო ხელში. არაბების ბატონობის დროსაც ჩვენი ქვეყანა კარგა ხნის განმავლობაში უმეფოდ იყო: ეს ცხადდა სხარს, რეკორდ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-დან, ისე

სუბსტანციის ქრთმად და აბსოლუტურად; ქვეყნის გამგეობის ხელისუფლების წარმომადგენელი ამიერიდან იქნება; იგი ორგანიზაციის ხელში; ხელისუფლების მფლობელი იქნება შიშის უმთავრესი პირადი ერთეული იქნება (იხ. იგივე წყაროები). აბსოლუტური მარტვილი სახელისუფლოდ გვისურათებს, თუ რა შევიწროებულ მდგომარეობაში იქნენ წინააღმდეგობის ერთეულები: დეზინფორმაცია და თანამდებობის ჩამოშორება ჩვეულებრივად მოგვინახავს (საქართველო. სსრკ. ვივი, ვივი). საქართველოს მეფის კარგად უნდა იქნება, როგორც ქვემოთ დაინახავთ, 888 წლის ახლახანაში აღადგინეს. მასთან დაკავშირებული VI საუკუნის პირველი ნახევრიდან მოყოლებული მეფის სახელისუფლო საქართველოს საკუთარი მიწები არა ჰქონდა; სამ საუკუნე ნახევრის მანძილზე სრულიად საკმარისად, რომ აღადგინოს მეფობისა და უძველესი დროინდელი მეფის უფლების შიშის პირდაპირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწყვეტილად ჩავთვალოთ. ამ დროს განმარტობაში საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებიც თვალსაჩინოდ შეიცვალა. უმეფობის დროს პირველი აღაგი, როგორც უკვე მოხსენიებული იყო, ერთეულები და აზნაურები დაიჭირეს. ამ ერთეულებს ბიზანტიის იმპერატორები მოწყობის თვალთ უყურებდნენ და ეხმარებოდნენ ხელში: ეს იქნა ჩანს, რომ თითქმის ყველა ერთეული ბიზანტიის კეისრების ან ხელისუფლებად, ან არა

და კარისკაცებად ითვლებოდნენ: მაგალითად, სუმიბატის ქრთმის ბატონიონთა გვარის შირველ ერისთავის შესახებ ნათქვამია: „მისცა მას მეფემან ბერძენთამან ჰატოვი კურაპალატობისა“ (იხ. მარიამ დედ. ვარიანტი, ე. თაყაიშვალის გამცემს, გვ. 339). სტეფანოზის შვილს გურამისაჲ კურაპალატობის ჰატოვი ჰქონდა (ibid 342), ამ გარდაღვე გურამის შვილს ვარაზაკურსაჲ ანთიპატრიკის ჰატოვი ჰქონდა ნაბოძები იმპერატორისაგან; დასასრულ, თითონ აშოთ ერისთავთ-ერისთავიც ხომ კურაპალატად იწოდებოდა (ibid 342). რომ ბიზანტიის იმპერატორები მარტო ცარიელ მესულეობით არ ესმარებოდნენ ქართველ ერისთავებს და საქმიანად ძალიან ეწეოდნენ შირველ ხანებში, ამას ხომ აშოტ კურაპალატის თავგადასავალიც ამტკიცებს: ანაბების შესწავლა ბატონობამ ისე შეაწუხა იგი, რომ იძულებული იყო ბიზანტიაში გახიზნვა დაეპირებინა. ამის გამომდინარე დასავლეთ საქართველსაკენ გაემგზავრა, მაგრამ შერე მას იქ ერთი ადგილი მოეწონა და შავშეთში დარჩნა; „დაემკვიდრა მუნ, მოგვითხრობს შემართანე, და მისცა ღთნ გამარჯვება; და ახელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთსა ზედა და მან სოფლები ზოგი იუდა საფასითა და ზოგი ოხერი ალაშენა და განამრავლა სოფელი აშოტ კურაპალატის ქუეყანათა მათ შინა და მისცა ღთნ და განამტკიცა ხელმწიფება მისი ნებითა ბერძენთა მეფისათა“ (მარიამ დედ. ვარ. ibid 348).

თანდათან ერისთავნი, რომელნიც ქართლსა, კახეთსა, შავშეთ-კლარჯეთსა და აფხაზეთში ერსა ჰატრანობდნენ, ღონეს იკრებდნენ და ძლიერდებოდნენ; არაბთა ბატონობა კი თანდა-თან სუსტდებოდა და ქართველებისათვის ისე საშიში აღარ იყო. ეს გარემოება, რასაკვირველია, ერის მოსუდიერებასა და მოღონიერებას ხელს უწყობდა. დიდის ხნის წინაღ გაუქმებულ იქნა ქართლის მეფის უფლება 888 წლის ახლანდელ ხანებში აღადგინეს; ბაგრატიონთა გვარის შემართებნი ამ ფრთხილ საყურადღებო ამბავს ძალიან მოკლეთ მოგვითხრობს: „მოკლეს ნასრას, სწორს იგი, ხევისა მცხეთისასა, სოფელსა ასპინძას, ქრანიკონსა რს და არა დაუშთა შვილი ნასრას და აღიხრდა სახსენებელი მისი. აღარნასე ძე დავით კურატპალატისა დისუეს ქართლელთა მეფედლაო“. (საში ისტ. ქრ. 59). რასა ნიშნავს ეს უკანასკნელი წინადადება, ვინ დასვა აღარნასე მეფედ? ამის შესახებ ჩვენი შემართებნი სდუმს. ამიტომ მოკლევარი იძულებულია ამ საკითხს ჭკრჭკრებით გვერდი აუქციოს.

როგორც შემართებნი მოგვითხრობს, „აღარნასე დასუეს ქართლელთა მეფედ“, იგი მასა-სადამე იქნებოდა „მეფე ქართლელთა“. ამაზე უფრო აღრეც მეფობა აფხაზეთშიც დაფუნდდა და აღარნასეს დროს, რასაკვირველია, უკვე არსებობდა „მეფე აფხაზეთა“; კახეთსაც თავისი საკუთარი მეფე ჰყავდა, იგი იწოდებოდა „მე-

ფედ კახთა“ *). ერთი სიტყვით ამ დროს ქართველი ირი ჯერ კიდევ რამდენიმე ტომებრივ ჯგუფად იყო დაყოფილი, და ცალკე, თვითმმართველ, ერთი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სახელმწიფო სხეულს შეადგენდა. თანდათან ეს განცალკევებული სამეფოები და საერისთავოები ერთი ერთმანეთს უერთდებოდნენ, ანუ უფრო სწორე იქნება რომ ვთქვათ, ერთი რამდენიმე უფრო ძლიერი დ. მოხეცხეული მეფე თავის საბრძანებელს სხვათა სამთავრობელებსაც შეეზღუდებდა ხელში. ამ ხანას და თვით ამ მოღვაწეობას გაერთიანების ხანა და გაერთიანების პოლიტიკა უნდა დაერქვას; ზილქე დავით აღმაშენებელი თბილისს არ აიღებდა და სამეფოს სატახტო ქალაქად არ აქცევდა, უკვლახვენი მეფეები ამ გაერთიანების განხორციელებასა ცდილობდნენ. ცდით-კით რამდენჯერმე უცდათ სხვებსაც, მაგრამ ბედი, შიდადი გამჭრიახობა და გარემოება ისე არაფისა სწულაობდა, როგორც ტო-კლარჯეთის მთავრობით, აშოტ კურაპალატის ჩამომავლობას. შირველად ქართლისა და აფხაზეთის შეუერთება შეერთდა. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოსი ასე მოკვითხრობს

*) ჩვენ არ ვვხებით აქ იმ საკითხს, თუ როგორ დაარსდა თვითოველ ამ ქვეყანაში მეფის უფლება: ამას ჩვენ ცალკე განვიხილავთ, ეხლა ჩვენ მხოლოდ შეერთებულ საქართველოს მეფის უფლების ისტორიის შესწავლა გვსურს.

აი ამბავს: „გარდაიცვალა ბაკრატი რეგუნი ქათუელთა მეფე... და დაუტევა ძე თვისი უხუცესი გურგენი, რომელსა უწოდეს მეფეთა მეფე... და ამას“ გურგენს ესვა ბაკრატი დედით აფხაზთა მეფისა დისწული... ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ესე ბაკრატი მეფე იქმნა აფხაზთა და ამისთვის გურგენს მეფეთ მეფობა ეწოდა (მარკამ დედ. ვარ. გვ. 351-2). რაფა მეფე გურგენი გარდაიცვალა და 1008 წელს იმისმა შვილმა ბაკრატმა მამის ტახტიც დაიკვიდრა ამის შემდეგ იგი შეიქნა „მეფეთ მეფე, მეფე აფხაზთა და ქართუელთა“. ასე მოგვიანბრებს მემატიანე სუმბატ დავითის ძე, მაგრამ „ქართლის ცხოვრები“-დან ჩანს, რომ ბაკრატის აფხაზეთში და ქართლში გამეფებაში აზნაურებსაც სდებიათ წილი, მეტადრე შესანიშნავ მამულიშვილს იოანე მარკუშიანს, რომელსაც ერთობა დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართლისა და აფხაზეთის გაერთიანებაში. „ქართლის ცხოვრება“-ში ნათქვამია: „განაჩუუნა ქვეყანა იგი და შეიცვალა უოველი წესი მისი და განგება ზიკველთა მეფეთა განწესებულნი და იყუნეს ყოველნი წარჩინებულნი მის ქვეყანისანი მწუხარებასა შინა დიდსა. მაშინ... იოანე მარკუშისძემან ინება რათა მოიყვანოს ბაკრატი მეფედ აფხაზეთისა და მისთანა ყოველთა დიდებულთა ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვეს ბაკრატი მეფედ“ (ქარ. ცხ. ჭიჭინაძეს გამოცდ.

301). ბაგრატი ქართლსა და აფხაზეთს არ და-
 კმაყოფილდა; იმავე წელს იგი თავისი შიშველ-
 ბულ სამეფოს ჯარით საჩქაროდ თიანეთში გა-
 დავიდა და იქიდან კახეთს რბევა დაუწყო; და-
 ვით კახთა მეფემ წინააღმდეგობა ვერ გაუწია
 და ბაგრატიმ კახეთი და ჰერეთი დაიპყრო (ქრ.
 ცხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 305); ამის შემდეგ
 იგი გახდა „მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზეთა, ქა-
 რთუელთა, კახთა და რანთა“. ახლად შემოქრ-
 თებულ ქვეყანაში ბაგრატიმ ერისთავად აბულა-
 ლი დანიშნა, თითონ-გი თავის სარქველს დაუბ-
 რუნდა (ქრ. ცხ. *ibid.* 305). თავის სამთავრო-
 ბელის გასათავართებლად და ქართულ მოღვაწის
 ტომების შესაერთებლად იგი არაფერს არა ზო-
 გავდა, არაფის არ დაინდობდა ხელში. მაგალი-
 თად ბაგრატიმ თავის მამიდაშვილების, კლარჯე-
 თის მოღვაწელებსა საბრძანებლის ხელში ჩაგ-
 დების გულისათვის, მასპინძლობისა და სტუ-
 მარობის მოწყობის წმინდა მოვალეობაც-გი დაი-
 ვიწყა და საზარელი ცბიერება და საუერაგე გა-
 მოიჩინა. „ბაგრატიმ მოიყვანა, მოგვითხრობს
 შემართიანე, კლარჯნი ხელმწიფანი: სუმბატ და
 გურგენ, ძენი არტანუჯელისანი, თვისნი მამის
 დისწულისანი, დარბაზობად მის წინაშე ცი-
 ხესა შინა ფანასკერტისასა და მუნ შინა შეი-
 პყრნა იგინი და აღიხუნა ქვეყანანი და ცი-
 ხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყუნა
 ციხესა შივა თმოგვისასა და მუნ ციხესა ში-
 ნა თმოგვისასა გარდაიცივალა სუმბატ არტა-

ნუჯელი და აგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა ძმა სუმბატისი... და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშთეს ამათ ქვეყანასა, მოიხრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა“ (მარიაშ დედ. ვაკ. 353). ასეთის უღმობილებითა და გულქვაობით იმსხვერპლა ამოდენა მახლობელ ნათესაუების სიცოცხლე სახელმწიფოს გაფართოებისა და ერის გაერთიანების გულისათვის შეფუ ბაკრატმა.

აკო თავის გულასწავლები აისრულა კიდევ; შეფუ გაძლიერდა, დიდ საბრძანებლის ბატონად განდა და მოსახდგურე სახელმწიფოებზედაც ძლიერი გაფლენა ქქონდა. ბაკრატონთა გვარის შემატანე ამ მხნე და გაბედულ მეფეზე ცოტა არ იყოს გაზვიადებით ამბობს: „დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითმპრობელობით ჭიჭითადან ვიდრე გურგანამდე, ხოლო აღარბაგანი და შირვანი მოხარკე უო, სომხითის ხელმწიფებითა ნუბიკად განაგებდა, შეფუ სპარსთა თვის მეგობრად და ერთგულ უო სიბრძნითა და ძლიერებითა თვისითა უფრეს სახელეულთა თვისთასა“... (ibid. 352).

ასე შეხურთა სახელგანმა ხელმწიფემ ერთდრეს განცალკევებულ და ზოგჯერ ურთიერთის მოწინააღმდეგე ქართულ მოდგმის ტომების სამეფოები. ასე შეხახსა და დამყარდა აგრედგე ქართულ მეფეთა ჩვეულებრივი სახელწოდება „მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართულთა,

რანთა და კანთა“ და სხვა და სხვა. ამ სახელ-
 წოდებაში საუცხოოდ გამოიხატება საქართვე-
 ლის თანდათანო გაერთიანების ისტორია და ის
 ნიადაგი, ის საფუძველი, რამელზედაც საქარ-
 თველს ხელმწიფის უფლება იყო დამყარებული.
 ეს ნიადაგი და საფუძველი დიდიმობრძო და
 ტომებრძო განცალკევება და გერძობა გან-
 ჯავთ. საქართველს სამეფო გვარ მაშინაც-გი,
 რაღა მთელი კავკასია მას დამუცობილი მქონდა,
 შეერთებულ, ერთგულ სახელმწიფოს მბრძ-
 ნებლად ითვლებოდა და სამეფო საუღარი თბი-
 ლისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც-გი მათ სა-
 ზოგადოდ „აფხაზთა მეფებს“ ეძახდნენ;
 ასე უძახიან მათ, სხვათა შორის არაბებისა და
 სხარსელების ისტორიკოსებიც. ეტყობა, მაშინ-
 დელ საზოგადოებას კარგად ახსოვდა, რამ
 თავდაპირველად საქართველს მეფეები მხო-
 ლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდნენ. წარ-
 მობდგინეთ, შეთორმეტე საუკუნის უმაღლესმა
 სახელმწიფო ძლიერებამ და პოლიტიკურმა
 ხანგრძლივმა ერთობამაც-გი ვერ გაქარწულა
 სამუღამოდ სათემო განცალკევებისადმი მიდრე-
 კილება, დრო გამომშვებით ამ გვარი გერძობის
 გრძობა და პრინციპულურ განცალკევების წა-
 დილი თავს ამტკიცოდა და თავისს გესლიან
 ნაყოფს გამოიტანდა ხოლმე. ქართველმა ერმა
 თავის ხანგრძლივ ისტორიულ რწმუნების გან-
 მავლობაში დიდი ძალდანი შეაღია ამ განცალ-
 კევების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. დიხაც

უნაყოფოდ არ ჩაუგლია ამ სახელგანთ მადგა-
წეობას, ბეგრს მამულისშვილს უმუშავნია თაფ-
გამოდებითა და ღრმა სიუფარულით გამსჭვალ-
ადას, რამი თანამოძმეების ეჭვნილი თვით-
შემეცნებ კაეღვიძებისა და მკვიდრ ნიადაგზე
დაემუარებინა. ამ საკითხის შესწავლა ჩვენ
ებსანდელ კვლევის საგანს არ შეეხება ზირ-
და ზირ და ამის გამო აქ ამაზე ლაზარაკი არ
დავნიწუებთ; მით უმეტეს, რამი ამ საკითხის
შეისახებ ჩვენ (ალკე გამოკვლევა (ეროვნულ
თვით შემეცნების ისტორია საქართველში“)
გვაქვს დამზადებული.

ებსა-კი, აღძრულ თემისათვის სწორედ ამ
პროვინციულურ განცალკევების მიდრეკილების
შესწავლას საჭირო. საგმარისია გავისსენოო რა
მედგარ წინაღობებს უწევდა კახელობა სა-
ქართველს მეფეებს, მათის გაერთიანების წა-
დილის განხორციელების დროს, რამი თვალწინ
განკერძების მიდრეკილების ძლიერება ნათლად
წარმოგვიდგეს; კარდაიცვალა თუ არა 1012
წელს ბაგრატ მეფე და ტახტზე მისი მცირე
წლოვანი შვილი გიორგი ავიდა, მაშინვე „განდგა
ამის ქვეუანსა ჭერეთ-კახეთისა (მჭირავნი) და
დადრებითა აზნაურთა შეზურობილ იქმნეს
ერისთავნი; მათ ქვეუანდ კუადადე ეუფლნეს
მათნი უფლნი, რამელთა ზირველ აქუნდა
იგი“ (მარიაშ დედ. ვარ. მნმ—4). ჭერეთკახე-
თის აზნაურობამ ერთობა ვერ შეიგნო, რა
დაადი მნიშვნელობა ჭქონდა ჩვენის ერგონების

ძლიერებისაგვის საქართველოს გაერთიანებას, და თავისთვის განცალკევება იჩინა. მეფე ისრაილმა გაწვევითი და შევიწროებულ იყო ბიზანტიის კვირისსახს, რომ ჰერეთ-კახეთის დაბრუნებისათვის არა სცადდა. ეს რაივე ჭკუანა მეფე ბაგრატ მე-IV-ის თქმისა ცალკე სამეფოს შეადგენდა; ბაგრატ იმისიც კმაყოფილი იყო, რომ თბილისის ადების შემდეგ „მოვიდეს კახთა მეფე გაციკ და ერისთავთ ერისთავი გოდერძი და ყოველი დიდაბუღნი კახეთისანი დარბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშვიდობისა ძებნად“ (ქრ. ცხ. 326). სანამ დავით აღმაშენებელმა ჰერეთ-კახეთი არ შემოერთა დანარჩენ საქართველოს, მანამდისინ ცალკე დამოუკიდებელ სამთავროებს შეადგენდა; ამგვარად ხუნა ვხედვით, რომ, თუცა ქართველ ტომების სხვა და სხვა ნატარა სამეფოები თანდათან შეერთდნენ, მაგრამ ეს გაერთიანება მტკიცე და მკვიდრ ნიადაგზეგერ იყო დამყარებული. რაცა საქართველოს მეფე რამედიმე ახალ სამთავროებს შემოერთებდა ხელმე თავის საბრძანებელს, იგი შეკენილ ჭკუანაში მართვა-გამგეობის წესს სრულებით არ ეხებოდა და უფრო ხშირად ყველაფერს წინანდებურად სტოგებდა ხელმე; განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ აღვიღობრივ მეფის მაგიერ საქართველოს ხელმწიფე ხლებოდა ჭკუანის ბატონად, ზოგჯერ კიდევ წინანდელ ერისთავთ ერისთავის მაგიერ ახალ ხელისუფალსა ნიშნავ-

და ხელმე საქართველოს მეფე, ასე მოიქცა, მაგალითად, ბაგრატ მე-III, კახეთი რომ დაიჭირა და თავის საბრძანებელს შემოუერთა. ერთი სიტყვით, მაშინ გამგე პირებსა სტრუდინენ ხელმე, და გამგეობის წულობებს თითქმის არც რადის ხელს არ მიაკარებდნენ ხელმე. იმ დროს ჯერ კიდევ კარგად შეგნებული არა ქქონდათ, თუ რამდენად საჭიროა ერის გაერთიანებისათვის, რომ მოელ საძუფოში თანაბარა და ერთნაირი დაწესებულება სუფუგდეს ხელმე; ამას ცხადად შემდეგ მაგალითიდანაც დაინახავს ადამიანი; რაცა დავით აღმაშენებელმა თბილისი და მისი მიდამოები თავის საბრძანებელს შემოუერთა, მან „თბილისისა და ქართლის აშირა“-ს თანამდებობა არ გააუქმა, არც მის შემდგომად მეოფე მეფეებს მოუხსნიათ ეს მოხელეობა, თუმცა ამ თანამდებობის არსებობას მაშინ, რაცა დელა-ქალაქი საქართველოს კვლავინდებურად დაუბრუნდა, ადარავითარი მნიშვნელობა არა ქქონდა, იმიტომ რომ საქართველოში უძველესს დროიდანვე ქართლის ერისთავთ ერისთავის თანამდებობა არსებობდა და მეორე მოხელე იმავე ადგილის გამგედ, რასაკვირველია, სრულებით საჭირო არ იყო. მაკრამ ამისდა მიუხედავად, ქართლის აშირობაც ქართლის ერისთავობაც კვლავინდებურად არსებობდა და ისედაც რთულ სახელმწიფო მართვა-გამგეობას უფრო მეტად აძინებდა.

თვით გაერთიანებულ სახელმწიფოს წეს-წულობილებსაც ცხადად ეტუობოდა სათემო განცალ-

კვება. აღმაინს ეგონება ჰინგელის შესეღვით
საქართველთ თითქოს გარეგნობით არის შეერ-
თებულთ, იგი „სამეფოები“-საცან შესდგე-
ბოდა; მაგ. დავით აღმაშენებელზე მეტრიანე
მრგვითხრობს: „აქენდა უფლით კერძო მშვი-
დობა და დაწყნარება სამეფოთა მისთა“-ო (ქარ.
ცხ. 379); ამავე ხელმწიფის ჰინგულთხრობას
იგივე ავტორი ამნაიკად ახსიათებს: „ვითარცა
ღმერთი ჭრჯიდა სამეფოთა თვისათა“-ო (ibid
371), მაგრამ „სლფასა შინა თუსთა სამეფოთასა
სამრავლით სხათათა... ვერ აღვიდად მიემთხვეო-
ლიან მომხიფარნი“-ო (ibid. 373); თამარ მე-
ფის შამის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში ნა-
თქვამია, რომ მან „იპურნა მეფობისა შარავან-
დელი შვილ სამეფოლ განწესებული“ (ibid.
385); თამარ მეფის შამის სიკვდილის შემდეგ
მეტრიანეს სიტყვისამებრ „შემოკრება შვილ-
თავე სამეფოთა დიდებულთ“ (ibid. 401) და
სხვა და სხვა. ეგელა ზემო მალეუანილ მაგალი-
თებიდან ჩანს, რომ მაშინდელ შესეღვლობის
თანახმად სამეფოები ჯერ ისევე აჩსებობდენ,
თუმცა ისინი ეგელა ერთ ხელმწიფეს ემორნი-
ლებოდენ; უურადლების დიხსია, რომ ისტო-
რიკოსი ზემო ჩამოთვლილ შემთხვევებში მხო-
ლოდობით რიცხვს-კი არ ხმარობს, არამედ მრავ-
ლოდობით, იგი უფელთვის ამობს ხოლმე სამე-
ფონთ, შვილი სამეფოთ, და არა სამეფო. ერ-
თი სიტყვით, საქართველთ სახელმწიფოთ ცხოვ-
რებაში ცალკე სამეფოები კვლინდებურად ცხ-

ცხლადღინ. რამ ეს მართლაც და გაერთიანებულ საქართველს სახელმწიფო წილობებს ადგილობრივ და სათემო განცალკევების პრინციპზე იყო დაშვარებული და მემატიანეს მიერ ნახმარო „სამეფოში“ მაშინვე ცხვრების ფითარების ქეშმარიტი გამომხატველად, ადგილად და ვრწმუნდებით მაშინვე, რად იმ დროის სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წეს-რიგს გავითვალისწინებთ. დავით აღმაშენებლის დროდანი მოყოლებული თამარის სიკვდილამდე, ე. ი. ჩვენს სამშობლოს ერთობისა და ძლიერების უწვევად ეს ხანაში საქართველს თვითვე „სამეფოში“ ცალ-ცალკე განაგებდნენ ხოლმე საქმეებს და არა ერთად, ე. ი. მართვა-გამგეობა საუწვევობა პრინციპზე კი არ იყო დაშვარებული, არამედ სათემო პრინციპზე. მეფე ერთ „სამეფოდან“ მეორე „სამეფოში“, ანუ ახლად-მახლად ადგილას გადადიოდა ხოლმე და უკვლად საქმეებს ადგილობრივ ისმენდა და განაგებდა ხოლმე. ი. გ. ბაგრატი III-ის შესახებ მემატიანე მოგვითხრობს: „იყო... დღივს და განაგებდა საქმეთა ტაქსსა და ქართლისსა“ (ქარ. ცხ. 304); დავით აღმაშენებელზე ნათქვამია: „ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭვინტამდე და განაგნა საქმენი მანდაურნიო“ (ibid. 361). შემდეგ მჭვე სთველთა „გარდავიდა გეგუთს... განაგო მანდაური ყოველი“ (ibid. 365). რად დავით აღმაშენებელმა ახლად დაშვარობილ შიშვანის საქმეების მოწესრიგებისაგან მოიცილად, იგი „მოვიდა ქარ-

თლად და განაგო ყოველი საქმე ქართლისა,
 სომხითისა (ibid. 366). თამარის დრკსაც-კი ამ
 გვარადვე წიხი იყო მიღებული: „რამ გადვიდიან,
 მოგვითხრობს ისტორიკოსი, (იმერეთს) და
 განაგნიან საქმენი მანდაურნი... და მერე
 გადმოვიდიან ქართლს, სომხითს და მერე
 დადგიან, მოვიდიან ხარაჯითა განძელნი და
 აღრთაზარ ქალაქელნი (ქარ. ცხ.-ში შეცდომით
 „ადმარტქაქანია), გაზაფხულ აღმოვიდიან
 სომხითი, მოილიან ხარაჯა ნახკვენელთა, —
 და წარვიდიან კოლხს, თავსა არტანისასა და
 მუნით მოილიან ხარაჯი კარნუქალაქით და
 ერზინკით და სხვათა გარემოთა ქალაქთაო“
 (ibid. 374). ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ,
 რომ საქმეების მოსაწესრიგებლად მცხოვრებნი
 კი არ ჩადიდნენ თითონ სატახტო ქადაქში,
 არა არა და ხარაჯს სამეფო მოხელეები-კი არა
 წყურებდნენ ადგილობრივ და მერე „ითონა
 გაზაფხილდნენ სახელმწიფო საჭურჭლესა, არამედ
 მეფე თითონ მიდიდა და ადგილობრივ აჩეგდა
 ხელმე საქმეებს, ხარაჯსაც მკვიდრნი იქვე
 ადგილობრივ მოართმევდნენ ხელმე მეფეს,
 თითქმის სახელმწიფო ცალ-ცალკე სამეფოები-
 საგან იყოსა შემდგარი. ამ გვარად საისტო-
 რიკ წყაროები გვიჩვენებენ, რომ საქართველოს
 მეფის სახელწოდება „მეფეთ მეფე, მეფე
 აფხაზთა, ქართუელთა. კახთა და რანთა“ სა-
 ქართველოს სახელწოდება წესწობილების უტ-
 უყარე. გამომხატველი საფორ და რეალური მნიშ-
 ვნებობა ქართველთა

თავი მეორე

წინა წერილში ვგვრძნოთ გამოგვეჩვენოს, თუ როგორ განახლდა საქართველოს მეუღის უფლებას, რომელიც არის თავისი ნიადაგზე აღმოცენდა, და როგორ შეერთდნენ განცალკევებულ სხვა და სხვა ქართველ მოდგმის ტომთა სამეფოები. ამ გვარად გამოიჩინა, როგორ შესდგა ის მეუღის სახელწოდება, რომელიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში თვითნებურ მეუღის მიერ ნაბოძებ სიგელს ამშვენებდა ხელში. ჩვენ დავინახეთ აგრეთვე, რომ ის პოლიტიკური პირობები, რომელთა წყალობითაც მეუღის ზემოაღნიშნული სახელწოდება დაიბადა შემდეგშიც, სამეფოს უმადლეს ძლიერების დროსაც-კი, ცხოვრებამ ვერ მოსპო და ვერ გააქარწყლას; ამის გამო მეუღის სახელწოდებას რეალური მნიშვნელობა არც წოდის არ დაჰქარგვია. უნდა, რაც უფრო მეტად გაიზრდებოდა და გაფართოვდებოდა ქართველ მეუღეების საზღვრებში, მით უფრო მეტად სჭირდებოდა მათთვის მეუღის უფლებებისათვის მტკიცე და შეურყეველი ნიადაგი მოეზოვებინათ, იმატომ რომ ქართველი მეუღეები, როგორც ქვემოთ დავინახეთ, თავიანთ ძლიერებისა და უფლებების დასამყარებლად აზნაურებს ებრძოდნენ ხელში. რაში მდგომარეობდა ეს ბრძოლა, როგორ მიმდინარეობდა იგი და ვის უდიდეს ბედში ამ მეტოქეობაში, ამაზე დავწერ-

ხანძთ. ТЕРСТЫ РАЗЫСК. წიგნი VII). მაშასადამე გრიგოლის აზრით, საცა მთაწარმის ზატოგის სტუმდნენ, იქ სუფივედა ღვთაების მსგავსება; თვით ზეციერმა მამამ ეკახადა ხელმწიფენი ქვეყნის გამგეებად; ამის გამო მეფეები უნდა უფთვლიფენენ ხელმწიფენი „ნებითა ღვთისათა“; სწორედ ასეთ წინადადებას ხმარობდნენ ხელმე ქართული მეფეებიც, მაგალითად. გიორგი მეორე თავის შიშ მღვდისადმი ნაბოძებ სიგელს ასე იწერებს: „ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა“ (1088 წ. სიგელი, შიშ მღ. ისტ. საბ. გვ. 13); დავით აღმაშენებელი თავის წყალობის წიგნს ასეთისავე წინადადებით იწერებს: „ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა“ (ibid).

მაგრამ ჩვენმა მეფეებმა ეს არ იგმარეს და თავიანთ უფლებას ღვთაებრივ ძალის მოვარჯელობა და ხელმძღვანელობა მოუპოვეს; საუურადღებოა ამ მხრივ ის, რას ამბობს დავით აღმაშენებელი თავის უნდერძში; „თვით იგი, ბრძანებს სახელფანი მეფე, მდეს მარწმუნა მის მიერ განგებულსა მეფობასა, თვისითა რათამე განგებითა არა უღირსმუნელმან შარავანდსა შინა ზატოისანსა უზატობისა ჩემისამან აქათგანვე აღილო ხელი სიტკბებითა თვისითა განძღებად ჩემდა და თვით მეფე მეფეთაჲ იქმოდა საჭირველთა უჭირველად: ცხადთა წინააღმდეგობთა გამგეო-

ზისა თვისისათა მისცემდა მოსასრულად“
 (შოკ მღ. ისტ. საბ. გვ. 15). ამ საუკუნად-
 ლებო წინადადებიდან ცხადად შეიძლება დაი-
 ნახოს მკითხველმა, რამდენად დარწმუნებული
 იყო ღვთით აღმაშენებელი, რომ მეფის უფლე-
 ბა თვით ღმერთმა ჰირადად „აწმუნა“ მას,
 რომ ეს მეფის უფლება „მის მიერ“, ე. ი.
 ღვთის მიერ, განცხადებული და დაფუძნებული იყო
 მაგრამ ამას კიდევ არა უჭირს-რა; იგივე ამ-
 ტკიცებდა, რომ საქართველოს მართვა-გამგეობა-
 ში მას თითონ ღვთაება ეხმარება ხელში, რომ
 თვით მეფე მეფეთაჲ იქმნდა სსჭირველთა
 უჭირველად და მეფის გამგეობის წი-
 ნინაღმდგომთა ანუ იმის მტრებს მისცემდა.
 ხელში მას „მოსასრულად“. იმიტომ რომ
 თუცა სამეფოს ხორციელად ღვთით აღმაშენებე-
 ლი ჰმართავდა, მაგრამ უხილავად იმ ძნელ
 საქმეში მას თვით ღმერთი უძღვდა ხელში
 წინ; მაშასადამე საქართველოს გამგეობა ღმერთს-
 გე ეკუთვნოდა; სწორედ ამის გამო ამბობდა
 კიდევ ჩვენი სახელმწიფო „ცხადთა
 წინაღმდგომთა გამგეობასა თვისისათა“ რ, ე. ი.
 ღვთის გამგეობის წინაღმდგომთა. ამ გუნად
 ვინც მეფის გამგეობის წინაღმდგომი იყო
 ის ღვთის წინაღმდეგ მადიოდა, თვით ზე-
 ციერ მეფის მტერი განხლდა! ასე თი-
 ჟრობდა, ამას ამტკიცებდა ღვთით აღმაშე-
 ნებელი. მაშასადამე. საქართველოს მეფის
 გამგეობა ღვთისმიერი გამგეობა იყო. ასეთ

შეხედულობის შემდეგ მოსალოდნელიც იყო, რომ საქართველოს მეფის პირადობა ღვთაებრივ ბუნების პატრონად, თვით ღვთაებად აღიარებინათ. ზემომოყვანილ დავით აღმაშენებლის სიტყვების შემდეგ, რასაკვირველია, მკითხველის უურთაა სმენას ისე აღარ ეხამუშება და არც ძალიან გააღიზიანებს, როცა მწიგნობართ უხუცესისასა და ვაჟიკ ანტონ ჭყონდიდელის სიტყვებს წაიკითხავს „ღვთისა სწორსა შეუეთ შეუესა თამარს შეგებვწყო (სიგელი 1202 წ., შიომღ. ისტ. საბ, გვ, 27). საქართველოს მეფე „ღვთისა სწორი“, „სამებისაგან ოთხად თანააღზავებული“ იყო, როგორც თამარ მეფის ისტორიკოსი ამტკიცებს (მარიაშ დედ. ვარიანტი, ე. თაყაიშვილის გამომცემი, გვ. 363), ე. ი. სამებისთან შეთანხმებით, მეფის ღვთაებად აღიარებული, „ერთი სამებისაგანი აქა კულა სამებისათანა იხილვების თამარ მოსწორებული და აღმატებული“ (ibid. 398), როგორც იგივე შემართანე ამბობს თავის თხზულებაში. შესანიშნავი მესოტბე ჩახრუხადე ამბობს, მინდა „დაუსაბამო თამარ ვსთქვ ნათლად და ძელა მისად“.

მზებერ სავანე, სულის სავანე, თანგამწყოდ ძისა, სწორად მამისად“.

(პროფ. ნ. მარკის გამომც. ТЕРСТЫ И РАЗЫСК. IV წიგნ. გვ. 36.). ერთი სიტყვით ჩვენს ვხედავთ, რომ საქართველოს მეფის პირადობა მთავრობის მომხრე

წილებმა გააღმერთეს, ხოლო მის უფლებას ზედიზედ ძალიერება და უცოდველობის თვისება მიაწიეს. რაკი საქართველოს ხელმწიფეები და მათი თანამოაზრენი ასეთ შეხედულებას დაადგნენ, ცხადია ისინი თავიანთ თავს სრულს თვითმპყრობელებად ჩასთვლიდნენ და კეისრობის ძლიერების მოხვეჭას მოინდომებდნენ. სწორედ ასეც გახლავთ კიდეც. უკვე 1082 წელს შიომღვიმისადმი ნაბობქვ წყალობის წიგნში, გიორგი II თავის თავს „უყოფლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელოად“ აღიარებს (შიომღ. ისტ. სპ.).

თავი მესამე

ეს თვითმპყრობელობა და დვთისნებითობა მეფეებისა და მთავრობის მომხრეთა დასის იდეალო და მისწრაფება იყო, ვიდრე სახელმწიფო ცხოვრების უტყუარი მოვლენა. ქვემოდგნახავთ ჩვენ, რომ საქართველოს მეფეები ხშირად ისე შევიწროებულ იყვნენ ხალხე დიდებულ აზნაურებისაგან, რომ არც თვითმპყრობლის უფლება ქტანდათ შერჩენილი, არც „ნებითა დვთისათა“ ბრძანდებოდნენ სახელმწიფოს ბატონად. ვიდრე ჩვენ საქართველოს მეფის უფლების გამორკვევას შეუდგებოდეთ, აუცილებლად საჭიროა გაკვრით მაინც სიტყვა ჩამოვაგდოთ იმ უმთავრესს საზოგადოებრივ დაწესებულებას, რომელზედაც საქართველოს წეს-

წეობილება დამყარებელი იყო. ეს დაწესებუ-
ლება—პატრონულობა განჯავთ, ის პატრონულობა,
რომელიც შემდეგ პატრონულობად გადაქცა. პატ-
რონულობა მთელ სახელმწიფო და კერძო ცხოვ-
რებას თავისებურს მიმართულებას და ელფერს
აძლევდა სიტყვა „პატრონი“ ქართული არ
არის და რომაელების ენისა და სამართლის
საკუთრებას უკადგენს.

ჩვენ სიტყვა „პატრონი“ რომაელების pat-
ronus'-ი არის. იტალიაში პატრონის სახელს
ისეთი გაგებებიან და შეძლებულ ხომიანს დაარ-
ქმევდნენ ხელში, რომელსაც წვრილი ერი,
მღაბიო ხალხი სასამართლოში მთარგველობისა
და გადასახადებისაგან თავის დაღწევის გულის-
სათვის მიჰმართავდა და თავის მამულს გადას-
ცემდა ხელში. ეს „პატრონი“ მამულის მფლობ-
ბელებს ნებას აძლევდა თავიანთი მიწებით კვლავ-
ინდებურად ესარგებლნათ, მხოლოდ კონკრეტ-
ულ მამული უკვე იმ „პატრონის“ საკუთრებად
ითვლებოდა, ამისთანა პატრონობას რომაელები
fundorum partocinia'-ს ეძახდნენ. საღვთიანე
მარსელიელი, მე-Ⅴ საუკ. მწერალი, ასე გვიხა-
ტავს მაშინდელ „პატრონობა“-ის სურათს. წვრი-
ლი ერი მთარგველობისა და დახმარების გულის-
სათვის დიდებულებს მიანდობდნენ თავის თავს;
უგულანი, რომელიც მთარგველობას ეძებენ.
მთელ თავიანთ ქონებას ვიდრე მთარგველობას
მიიღებდნენ, თავიანთ „პატრონებს“ განუთვი-
სებენ (გადასცემენ) ხელში; ამგვარად, იმის

გულისათვის, რომ მამებმა მოარგელობა ქმარს, შეიღებო შემკვიდრებასა ქვარგავენ... ასეთია დიდებულთა შველა და შატრანობა“, Migne, Patrologia Lat. LIII, 202) დასძენს საღვინე. ეს რომაელების საზოგადოებრივი დაწესებულება ფრანგებმა და გერმანელებმაც შეითვისეს. უძველესს დრას, მე-IX,-X საუკუნემდე საქართველოში სიტყვას „შატრანი“ სრულებით არა ხმარობდნენ; არც ერთ ჩვენ მწერლობის ძეგლში იგი იმ ხანაზე ადრე არ მოქმედებს. ცხადია, მაშასადამე, რომ ეს სიტყვა დასავლეთიდან უნდა იყოს შემოტანილი; მხოლოდ საიდან სახელდობრ—ამ საკითხის გადაწყვეტა თითქმის შეუძლებელია. პირდაპირ რომიდან, ან ფრანკებისა და გერმანელებისაგან ხომ ვერ შეითვისებდნენ ქართველები ამ დაწესებულებას. მეტად დიდი ზღვარი ძვეს ჩვენსა და იმ ქვეყნების შორის. რასაკვირველია, დასავლეთით საქართველოზე უფლა ქვეყანაზე უფრო მახლობელი ბიზანტიის იყო; მაგრამ იქ ეს საზოგადოებრივი დაწესებულება ისე გაბატონებული იყო, როგორც, მაგალითად, რომში, საფრანკეთში, გერმანიაში და თვით საქართველოშიაც. ბიზანტიაში მოარგელობას მონასტრები ეძებდნენ ხოლმე განსაკუთრებით; შეეფარებოდნენ რომელიმე გავლენიან პირს და თავიანთ მამულების საკუთრების უფლებას მათ დაუთმობდნენ ხოლმე. მაგრამ საკითხის გადაწყვეტა საშინლად ძნელდება იმის გამო, რომ თვით

ბიზანტიელები ამ გვარ მონასტრის მფარველს „პატრონს“ კი არ ეძახდნენ, არამედ „ხარისტიკოს“; სიტყვას „პატრონი“, რომდენადაც ჩვენ ვიცით, ბიზანტიაში არა ხმარობდნენ. რაკ ეს საქართველს „პატრონ-უმობას“ დაწესებულების უმთავრესად გამომხატველი სიტყვა ბიზანტიაში გავრცელებული არ იყო, მკვლევარს ამის გამო არ შეუძლიან იმ დასკვნას მიემხროს, ფითომც პატრონუმობა ბიზანტიის ზედგავლენის წყალობით გაჩენილი იყოს საქართველოში. მართალია, პირადად რომაელებსაც კვლავთ გააღწენა საქარაველოზე, ჩენი სამშობლო ერთ დროს მათ მფარველობის ქვეშე იმყოფებოდა, მაგრამ ეს დიდი ხნის (1 ს. ქრისტეს წინ და 1 ს. ქრისტ. შემდეგ) ამხავია, სიტყვა „პატრონი“, როგორც ზემოთ მოხსენებული იყო, მხოლოდ მე-IX, X საუკ. გრცელდება ქართულ მწერლობაში. ამგვარად საკითხი გამორკვეველი გვჩნება; დანამდვილებით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ სიტყვა „პატრონი“ რომაელებისასა და სამართალს ეკუთვნის და მე-IX საუკუნემდე ქართულ მწერლობას ნაშთებში სრულებით არ მოიხრება.

ვის ეძახდნენ მერე მაშინდელ საქართველოში „პატრონის“ სახელს? პატრონი ნიშნავდა კერძო მესაკუთრეს და მფლობელს, მაგ. მიქელ შემდგომე, რომელმაც თავის მამულში ციხე ააშენა, თავის თავს ამ ციხის „პატრონი“-ადასთვალის (შოთაშვილი. ისტ.საბ. გვ. 2). კერძო

მფლობელისავე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტუვას
 შიომღვიმის 1250—60 წ. სიგელში, სადაც
 „მიწის პატრონი“-ა მოხსენებული (შიომღ.
 ისტ. საბ. 60). „ქართლის ცხოვრება“-შიც
 აღნიშნულია „აბუსერი... ციხისჯვარისა და აწ-
 უგერისა ციხისა პატრონი... გვარამ გოდერ-
 ძისძე ბეჭის ციხის პატრონი“ (ზ. ჭიჭინაძეს
 გამოც. 326). თამარ მეფის შემტოვანე სასუ-
 ლოვან დედოფლის შესახებ ამბობს „პატრონი-
 მან ხმელთაძანი და ზღვისაძანი“-ო. სიტუვა
 „პატრონი“ ნიშნავდა აგრეთვე მთარგულს,
 მზრუნველს, ჰიკად პატრონს, მაგ. ატენის ტაძრის
 მე-XI საუკ. წარწერაში ნათქვამია: „ძლიერმან
 მეფეთ მეფემან ბაგრატ უბრძანეს მიწასა მასსა
 მიროანს, პატრონსა ჩემსა, სეფესზუარსა შიდა
 ქალაქისა აშენებაჲ... ავაშენეთ დარბაზი და ქა-
 ლაქი. შეგვიწყალნა მეუობამან მათმან, სასახ-
 ლანი ადგილნი და საქულებქენი მკვიდრად...
 მირიანს და ყმათა მისთა... შეკვირე წმიდასა
 სიონსა ატენისასა... სალოცველად... ჭკიანმცა
 უკუნისამდე ძლიერნი მეფეთა მეფე ბაგრატ სე-
 ვასტოსი და ძე მათი გიორგი კურაპალატი და
 სალოცველად მიწის მათისა გამზღელითა პატ-
 რონისა ჩემისათვის“ (Brosset, Voyage VI,
 22). ამ წარწერაში, რასაკვირველია, ჰიკად პატ-
 რონობაზე, ჰიკად დამოკიდებულებაზეა ლაპარაკი;
 ამას ამტკიცებს სიტუვები „გამზღელითა
 პატრონისა ჩემისათვის“. ეს წარწერავე გვიჩ-
 ვენებს, რომ მამულის შემწირველი მიროანის

„ყმა“ უფუილას; ამნაირივე უმეპი მირიახს, რა-
გორც ეტუობა, რამენიმე კიდე უნდა ჭეო-
ლდა, ამიტომ იქნება წარწეკაში ნათქვამი
„ყმათა მისთა“-თ, მრავლობითი რიცხვი და
არა მხოლოდობითი. სიტუვა „ყმა“, რამელსაც
ჩვენში ამ გვარ პირად და უფლებრივ დამოკი-
დულების აღსანიშნავად ხმარობდნენ ხოლმე, წა-
რმომდგარია სიტუვისაგან „ერმა“, რამელიც
ნიშნავს ბავშვს, ჭაბუკს. ეს სახელწოდება გვი-
ჩვენებს, რომ „უმების“ პირადი უფლებები უნ-
და შეზღუდული უფუილიყო. წარწეკაში მოხსე-
ნებულ მიროანსავით უველა შეძლებულ აზნაურებს
უმეპი ჭეაუღათ ხოლმე. მემატიანეს სიტუვები-
დანა ჩანს, რომ ამის დროს ამ პატრონებს უმი-
ბი ამაღასავით თან ახლდნენ ხოლმე; იხარებდეს,
ამობს მაგალათად იგი, „უმთარ მპოვნელნი...
პატრონი ყმისა და ყმა პატრონისა“ (ქარ.
ცხ. 389), ან კიდე „უსწრობდა პატრონი
ყმისა და ყმა პატრონისა“ (ibid. 417). ერთი
სიტუვით მასლებიდან ცხადადა ჩანს, რომ პა-
ტრონუმობა მაშინდელ საქართველოს სოციალურ
და ქონებრივ წესწეობილების გამომხატველია.

მაგრამ იმავე დროს „პატრონუმობა“-ს სახელ-
მწიფო წესწეობილებაზედაც დიდი გავლენა
ჰქონდა, სახელმწიფო წესწეობილების გამომ-
ხატველიც იყო. ეს იქადანა სჩანს, რომ სიტ-
უვა „პატრონი“ მარტო კერძო მესაკუთრეს და
მფარველს კი არა ნიშნავდა, ე. ი. მარტო
ცხოვრების სოციალურ და უფლებრივ განწეო-

ბილგებათა დამახასიათებელი კი არ იყო, არა-
 მედ მეფესაც, ხელმწიფესაც ნიშნავდა, მაგალ-
 რადც შემატთანეს სურს გვანობოს, რამ
 აწიგნობართ უხუცესი გიორგი ჭეჭინაძე
 მეფე დავით აღმაშენებელთან იყო ერთად აღ-
 წრდილი, იგი ამბობს: „თანადღწრდილი პა-
 ტრონთანაო“ (ქრ. ცხ. 358), ან არადა თა-
 ნა აუღვა აღწრდილი სიუჩითაგანთა პატრონის
 მსახურებათა“ (ქრ. ცხ. 359). მეორე ისტო-
 რიკოსი „პატრონი“ მეფის აცგიერ ხშირად
 ხმარობს ხელში, მაგ. იგი მოგვითხრობს ძველ-
 მოსილ თამარ-მეფის ღაშქარი ბრძოლის ველიდან
 დაბრუნდა და „მოვიდეს წინაშე პატრონისა
 დვთიგ-განათლებელისა“-ო (ქრ. ცხ. 415). სხვა
 ადგილას იგივე შემატთანე ამტკიცებს, რამ
 „არცა ძველთა უამთა შინა და არცა ახალთა სს-
 დამე სმენილ არს, უკეთუ სადამე ქმნილ იყოს
 ნებსით ანუ უნებლიეთი განდგომილება მეფეთა
 დაწეობითგან სოფლისათ არა სადავის უნილავს
 თუბცა წარმართებოღეს, ანუ გამარჯვებოღეს
 პატრონთა ზედაო“ (ქრ. ცხ. 427). უგელა
 ზემო მოყვანილ და სხვა კიდევ მრავალ მაგა-
 ლითებიდან, რამელთა ჩამოთვლა შორს წ-
 გვიყვანდა, ცხადდა ჩანს, რამ სიტყვა „პა-
 ტრონი“ მეფესაც ნიშნავდა. მაგრამ, როგორც
 პატრონი ერთსა და იმავე დროს მესაკუთრეს,
 მფარველს და მეფეს, ანუ ხელმწიფესაც ნიშნავ-
 და, იავის მხრივ სიტყვა „უმა“, ანუ „მოუმი“
 ქვეშევრდომისა ნიშნავდა, თუნდა ეს ქვეშევრდომ-

მიწოდებულნი აზნაურნი და მოხელე ბრძანებულნი იყვნენ, მაგალიდად, თამარ მეფის შემართანი თამარის მომხრე დიდებულების შესახებ ამბობს: „მიეცა ძლევა მოყმეთა თამარისათა“ (ქარ. ცხ. 429). სხვა ადგილას იგივე ავტორი მოგვითხრობს „მოვიდეს მოკვებნის წინა ფანასკერტელი ზაქარია და ძინიელი, კალმასელი, ყმანი კარგნი, პატრონთაგან შეწყალებულნი-ო“ (ქარ. ცხ. 432). ცხადია, რომ ორივე შემთხვევაში ყმანი, ანუ მოყმენი ქვეშევრდომებსა ნიშნავენ, ე. ი. სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენას ახასიათებენ. რომ სიტყვა „ყმას“ „პატრონი“-საგან ვადგიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა და სახელმწიფო ცხოვრების დამოკიდებულებათა გამომხატველი იყო, ნათლად შეიძლება დავინახოთ შემდეგ გარემოებიდან: ჩვენი შემართანნი ათაბაგსა და შირვანშაჰს, რომელნიც საქართველოს მეფის შთარგელობის ქვეშ იმყოფებოდნენ, თამარ მეფის „ყმებს“ ეძახიან (ქარ. ცხ. 448). ამ შემთხვევაში სიტყვა „ყმა“ დასაჯლეთ ეგრეთვე. საშუალო საუკუნეების განმავლობაში ძალიან გავრცელებულ სახელწოდებას *vassus*, *vassalus* (ვასსუს, ვასსალუს) ეთანასწორება ამგვარად, უგელა საისტორიო საბუთებიდან ნათლად მტკიცდება, რომ პატრონობა ერთისა და იმავე დროს სოციალურ ცხოვრების დამახასიათებელი იყო, სახელმწიფო ცხოვრების წესწილობისა: პატრონი—მეფესაც ნიშნავდა, მესაკუთრეს,

მზრუნველსაც; — მთქმე, ანუ უზი — ქვეშევრდომ-
საც დაერქმეოდა ხელმე უმისაც. ერთის სიტყვით,
კერძო და სახელმწიფო ცხოვრების მიჯღენანი
და დაწესებულებანი ერთი ერთმანეთზე იყვნენ
გადაბმული და შედუღებული; თითქმის სახელმ-
წიფო წესწებობილება საქართველოში კერძო
ცხოვრების განწყობილების „პატრონუმობა“-სა-
გან უფთვილიყოს წარმომდგარი. ერთ დროს
მიანც ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების დეკლს სწო-
რედ ეს პატრონუმობა შეადგენდა. ამ მხრივ
საუურადლება აშოტ კურაპალატას მოქმე-
დება თავის ახალ სამთავრობოებაში შავშეთ
კლარჯეთში; შემატთანე მოგვითხრობს, რომ
„ხევი შავშეთისა უშენებელ იყო მაშინ
გარეშე მდინეთა სოფელთასა, რამეთუ უამ-
თა სხარსთა უფლებობისასა ახრდა... კვალად
შემდგომად მისსა სლვამან საღმობისამან მოახ-
რა შავშეთი და ჯლარჯეთი და მცირედლა დაშინეს
კანნი ადგილ ადგილ ხელთ და მთომილთა მათ-
მკვიდრთა შავშეთისათა შეიწყნარეს იგი
სიხარულითა და საუარულითა და დაემკვიდრა
მუნ და მისცა ღმერთმან გამარჯვება და
ახელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთსა ზედა და
მან სოფელში ზოგი იყილა საფასით და
ზოგი ოხერი აღაშენა და განამრავლა სოფ-
ლები კურაპალატის ქვეყნათა მათ შინა“ (სამი
ისტ. ქრთ., სუმბატის ქრთ. 52). ეს პატარა
ნაწივეტი მაშინდელ საზოგადოების ცხოვრების
სურათს საუცხოოდ გვიხატავს; აშოტ კურატ

ზალატი, როგორც შემატიაზე მოგვითხრობს, ახსრებულ ქვეყანაში მისულა და სხარსეთის განადგურებისა და შავი ჭირის მუსრისაგან გადაჩენილ ადგილთბრივ მცხფრებთ იგი სინარულთთ მიუღიათ; ხოლო მისი უფლება და მთარველთბა ნებარულთბით შეუწინარებიათ; აშტტი მათ მთარველთბას გაუწევდა, დაიცვდა განსაცდელისაგან, მცხფრებნი-გი თაფის მხრივ მის უფლებას დაჭყაბულდნენ და ამით, რასაკვირველია, ზირადი თაფისუფლება შეკზდულათ და დამოუკიდებელ მკვიდრთ ბატონი გაინინეს; ამას ლათინურად fundorum patrocina ერქვა, ქართულად გი შეიძლება „შეწინარებული ზატრონობა“ დავუძახოთ. ამავე დროს შემატიაეს სიტყვით აშტტს ზოგი სოფლები ფასად გაუუიღნია, ესე იგი ზირად კერძო საკუთრებად განუთვისებია და ზოგი გიდეგ თხერი მიწები და ნასოფლარები, რომელნიც მის სარატრონო საკუთრებას შეადგინდნენ, აღუდგენია და გაქშენებია საქართველთ სხვა ადგილებიდან ადმოუყანოლ ხალხით; ამგვარად აშტტს თაფისუფალი და ცარიელი მიწები მათთვის უწყალობებია; ასეთ საქციელს რომაელები beneficia'ს ეძახდნენ, ხოლო ქართულად შეიძლება „წყალობითი ბატრონობა“ დავარქვათ სარელად. ამნაირად ზემო მოყვანილ შემატიაეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ აშტტის სარელმწიფო უფლება fundorum patrocina'-სა და beneficia ზე იყო დამყარებული, ანუ ქართულად რომ

ესთქვათ „შეწინარებულ და წყალობით პატრო-
 ნობაზე“, ერთი სიტყვით კერძო უფლებრივო
 თვისება ქმნდა. საქართველს სამეფო მთლი-
 ანად პატრონუმობაზე იყო დაფუძნებული:
 როგორც მეფე თავის დიდებულ ქვეშევრდ-
 მებ—„მოყმეების“ პატრონად ითვლებოდა, ისე-
 ვე თავიანთ მხრივ ეს მეფის უმები საკუთარ
 ხელქვეითების პატრონებად ითვლებოდნენ, ხო-
 ლა ხელქვეითნი, როგორც ჩვენ ზემოდ მო-
 უხანილ ატენის წარწერიდან დავინახეთ, უმებად
 იწოდებოდნენ; ამ უმებსაც თავიანთ მხრივ სა-
 კუთარი უმები ჰყავდათ ხელში, კასაკვირგულია,
 ისინი მათ პატრონებად ითვლებოდნენ. ამ ნაი-
 რად მთელი მაშინდელი საქართველო მეფიდან
 მოყმეებულნი უბრალო მღაბიომდე პატრონ-
 უმობის უღელში იყო მებმული და ცხოვრების
 ტვირთს მიეწიოდა; რომ დიდებულნი მოხე-
 ჯეებიც მეფისაგან პატრონებად იწოდებოდნენ,
 ცხადად სჩანს ჩვენ მემატრიანეების თხზულებე-
 ბიდან; დავით აღმაშენებელის და თამარ მეფის
 ისტორიკოსები მაგალითად შემდეგ პირობს ასა-
 ხელებდნენ: გუზან „პატრონი კლარჯეთისა და
 შავშეთისა“ (ქართ. ცხვ. 426), ვარდან და-
 დიანა „პატრონი ორბეთისა და კაენისა და
 ღმთიქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქო-
 ნებისა.“ (ქართ. ცხ. 426), მხარგრძელი „პა-
 ტრონი ღორისა“ (ქართ. ცხ. 431), აფრიდონ
 „თმოკვისა და სხვათა ციხეთა პატრონობითა
 იღვწებულნი“ (ქართ. ცხ. 408), იოანე ვარდა-

ნისძე „პატრონი კაცისა“ (ქრ. ცხ. 428) და მასე „პატრონი კაიწონისა“ (ქრ. ცხ. 428).

თავი მეოთხე

რის უფლება ჰქონდა საქართველოს მეფეს და რა საქმეებს განაგებდა ხელმე იგი? მე-თორმეტე საუკუნეში ჩვენი მეცნიერები იტყუდნენ ამაზე „რადენი საქმენნი ეთხებიან მეფობასა“-ო? რასაკვირველია, ამ საკითხის გადასაწყვეტად ეველას ის ემჯობინებოდა ამის პასუხი იმ დროინდელ თხზულებებში ამოგვეკითხა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენ დრომდე არც ერთ ისეთ ქართულ თხზულებას არ მოუღწევია, სადაც საქართველოს მშინდელ სახელმწიფო წესწებობილებაზე იყოს ლაპარაკი. მართალია, თუმცა ჩვენ არავითარი პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება, რომ ამ გვარი თხზულებები ოდესმე ქართულად დაწერილიყო, მაგრამ ერთი გარემოება ნებას გვაძლევს ვიმთხვავოთ, რომ ეს ასე უნდა ყოფილიყო: მშინდელ ჩვენ მეზობელ ერებს სპარსელებსა და განსაკუთრებით არაბებს დიდი მწერლობა ჰქონდათ თავიანთ სახელმწიფოთა წესწებობისა და მოხელეთა უფლების შესახებ; სპარსულად დაწერილ გამოკვლევის „სიასეტ ნამე“-ს ავტორი ნიზამ-ულ-მულკა ჩვენ სახელგანთ მეფის დავით აღმაშენებელის უფროსი თანამედროვე იყო; ცოდნით და მწერლობით მშინ ქარ-

თველები თავიანთ მეზობლებს თითქმის არა-
 ურით არ ჩამოუყარდებოდნენ, ამიტომ მოსა-
 ლოდნელია, რომ ჩვენშიც უფთილიყო გავრცე-
 ლებული სასწულთმეცნიერო გამოკვლევითა წე-
 რა, — სხვა და სხვა თხზულებები საქართველს
 წეს-წიგნებისა და კანონმდებლობის შესახებ.
 ჩვენი ძველი მწერლობა ძალიან ნაკლებად არის
 შესწავლილი, ამიტომ შესაძლებელია ოდესმე
 ამ გვარი თხზულებები აღმოჩნდეს კიდევ. მა-
 ნამდისინ-კი მკვლევარი იძულებულია მაშინდელ
 მასობრივ მასალებს და მთავრობის მიერ გა-
 მოცემულ სიგელებს მიჰმართოს: იქაც საკმაოდ
 და საუკრადღებო ცნობების პოვნა შეიძლება.
 დავით აღმაშენებლის შემართანე მაგალითად
 ერთ საუცხოვო ცნობას შეიფარს მეუას
 უფლებათა შესახებ; ზინ აღრაცხეს, ამბობს
 ხსტორიკოსი, რაოდენნი საქმენი ეთხოები: ნ
 შეფობასა, რაოდენი მართებანი და განსა-
 გებელნი: კიდეთაჰურობანი, სამეფოსა წინა-
 რობისა დონენი, ჯაშქრობათა მეტადინეობანი,
 მთავართ ზაკვისა ცნობანი მხედართა განწესებანი
 საერთთა შიშნი, სახელთა და საბჭოთა სჯანი,
 საჭურჭლეთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემ-
 ხვევანი და ჰასუხნი, მიძღვნეთა ჯერონნი მი-
 წაკებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წრთვნანი,
 მსახურებულთა ნიჭმრავლობანი, მოჩივართა მა-
 რთაღნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყვისნი
 მოკითხვანი, სხათა დაწეობანი და დონიერნი
 მიმართებანი, და რაოდენნი ზინ აღმოწენეს სი-

ტუკთა უფსკრულისაგან სამკუთთა საქმეთ-
 სა“ (ქარ. ცხ. 371). ეს შესანიშნავი ნაწივეტი
 გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქართველ განა-
 თლებულ საზოგადოებაში სჯაბასი ჰქონიათ
 ხოლმე სამეფოს წესწყობილების სხვა და
 სხვა ძირითად საკითხების შესახებ, იმაზე
 თუ „რაოდენი საქმენი ეთხებოან მეფობასა,
 რაოდენი მართებანი და განსაკებელნი.“ მაგრამ
 შემატანეს სიტყვები აკრუთვე ცხადად ამტკი-
 ცებს, რომ საქართველოს მეფეები „მართე-
 ბანი“ და „სათხოარი საქმენი“, ანუ მეფე-
 თა უფლება და მოვალეობანი მაშინდელ ისეთ
 განათლებულ და ნასწავლ მწერლებს, როგორც
 მაგალითად დაფით აღმაშენებელის შემატანე
 იყო, ჯერ კიდევ საფსებით გამოარკვეული
 არა ჰქონდათ. ეს გამოურკვევლობა ისტორი-
 კოსის სიტყვებს ნათლად ეტყობა: ვინ აღრა-
 ცხნის რაოდენი მართებანი და განსაკებელნი
 ეთხებოან მეფობასა“-ო გაცდებული კითხუ-
 ლობს ჩვენი შემატანე და კაცი ამ კითხვის
 კილოზევე შუტუობს, რამდენად დაწმუნებუ-
 ლია იგი, რომ მეფობის უკელა განსაკებელ სა-
 ქმეების ჩამოთვლას ვერაფრინაც ვერ შესძლებს.
 ისტორიკოსი თათონაც ცდილობს, აღიუსხოს
 საქართველოს ხელმწიფას მართებანი და მო-
 ვალეობანი, მაგრამ ბოლოს თითონ გრძნობს,
 რომ ამ საკითხის გამარკვევა საფსებით არ
 ძალუძს და ამის გამო ისევ კითხულობს „რა-
 თადენი ვინ აღმოწენეს სიტყვათა უფსკრული-

საგან სამეფოთა საქმეთა“-ო მამასადამე ჩვენო
 მემატიანეს სიტუვით მეფის მოკალეობანი უფ-
 სკრულისა ჰკავდა, და ვინ უტუნურო იქნებოდა,
 რომ ამ უფსკრულისა ჰირო ეპოვნა და სიღრმე
 აღმოეწყო?.. ამგვარი მემატიანეს უძლეურება
 ამტკიცებს, რომ მაშინდელ მეცნიერებს ძალა
 არ შესწევდათ ცხოვრების მრავალ მხრივი და
 უოგელ დღიური შემთხვევანი რამდენიმე უმთა-
 ვრესი ერთნაირი ცხოვრების მოვლენა ი ჩაეთვა-
 ლათ: ისინი თვითოეულ სახელმწიფო ცხოვრების
 შემთხვევას ცალკე-ცალკე ასახელებდნენ და, ეტ-
 უობა, ფიქრადაც არ მოსდიოდათ რამდენიმე ერთ-
 გვარი მოვლენა ერთად დაესახელებინათ; მემა-
 ტიანე მაგალითად ზემომოყვანილ ნაწიუეკტში სხვა
 და სხვა სახელით ერთსა და იმავე საგანზე
 აღაპარაკობს: სამეფოსა წინაობისა დონენი,
 მთავართა ზაკვისა ცნობანი, საეროთა შიში,
 შემცოდეთა წყალობითა წვრთნანი და მსახუ-
 რებელთა ნიჭმრავლობანი. ჩვენთვის ესაა რა-
საკვირველია ცხადი არის, რომ მთავართა ზა-
კვის გაგება და სამეფოს დაწინაურებისა და მშვი-
დობიანობის დასამყარებლად დონისძიების ხმა-
რება ერთსა და იმავე საგანს, სახელდობრ სა-
მეფოს გამგეობას შეეხება; როცა მეფე იმის
 ცდაში იყო თავის სამეფობელოში მეუდრეობა
 როგორ ჩამოეგდო, უეჭველია იგი „შემცოდე“
 მუამბოხებს დასჯიდა, ხოლო ერთგულ მო-
 ემეებს წყალობას გაუმრავლებდა; ამგვარად
 ესეც გამგეობას შეეხებოდა, ჩვენმა მემატია-

ანემ-კი თითქმის ეს არ იცას. იმავე ნაწ-
 უკვეტში ისტორიკოსი სამ სხვა და სხვა ალაგას
 სამხედრო, ანუ სალაშქრო საქმეებზე ლაშარა-
 კობს: მაგალითად, ლაშქრობათა მეცადინეობანი,
 მხედართან განწყობანი, სხათა დაწყობანი და
 ღონიერნი მიმართებანი; უკელა ეს საზრუნავი
 სამხედრო საქმეებს შეეხება და ჩვენ ესლა,
 რასაკვირველია, თვითოეულ კერძო სალაშქრო
 მეცადინეობისა და ვარჯიშობის ჩამოთვლას არ
 დავიწყებდით, არამედ აღვნიშნავდით მხოლოდ
 საზოგადოთ „სამხედრო საქმეებში“. იგივე უნდა
 ვთქვათ „საერთაშორისო საქმეების შესახებაც:
 მემატიანე რამდენჯერმე ლაშარაკობს ერთსა და
 იმავე საგანზე, მაგალითად: მოცაქელთა შე-
 მთხვევანი და ზასუხნი, მეძღვნეთა ჭეროანი
 მისაგებელნი და მოსაკათხავთა შესატყუასა
 მოკითხვანი. ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ,
 რომ მაშინდელ მეცნაერთა წიგნებში სისტე-
 ტურ მსჯელობას ჭერ კიდევ საკმაოდ არა
 ჭქონდა ფეხი მოკიდებულად, თვით სახელმწიფო
 მართვა-გამგეობის წესიც ვერ იყო ამ მხრივ
 საკმაოდ განვითარებული; მაშინდელ საქართვე-
 ლში, როგორც უკელგან საშუალო საუკუნეების
 დროს, შრომისა და მოვალეობათა კანონიერი
 განაწილება და განსაზღვრა არ არსებობდა.

თუმცა ზემომოყვანილი მეფობის მართებანი-
 და განსაკებელა საქმეები ხეირიანად და თანა-
 მედროვე მოთხოვნილებათა შესაფერისად ვერ
 არის ჩამოთვლილი, მაგრამ მაინც საუკრადლებია.

რადგან მაშინდელ ნაწიტიკურ სიბრძნესა და მსჯელობას ახსნათებს. ამასთანავე იმ ნაწიტიკურის საშუალებით მკვლევარს შეუძლიან დაახლოვებით მაინც გაიყაროს, რა და რა შეადგინდა საქროველას მეთეების უფლებასა და მოვალეობას; სამ ზემოდ დასახელებულ: საგამგეო, სამხედრო და საერთაშორისო საქმეების გარდა, ხელმწიფის ვანსაგებელ საქმიან ჯგუფს ეკუთვნოდა აგრეთვე „საქურქულითა შემოსავალნი“, ანუ საფინანსო საქმეები, — „მომჩივართა მართალნი გამოძიებანი. ანუ მართმსაჯულება, — და „საველოთა და საბჭოთა სჯანი“. ანუ საკანომდებლო (დასაგამგეო, რა მხრივ?) მოღვაწეობა. იქ სრულებით მოხსენებულად არ არის საეკლესიო საქმეები, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, შემთხვევით იქნება გამოტოვებული მეთატიანეს ნუსხაში.

რასაკვირველია, მეფეს შირადად უველა საქმიანობის განგება არ შეუძლო. მართვა-გამგეობის ტვირთის გასაადვილებლად მას თანამშრომლები ჰყოფდა. ჩვენში მაშინ მეფის თანამშრომლებს „დიდებულ მოკვლეს“ ეძახდნენ. საგამგეო საქმიანობა ეკითხებოდა ხელმე ვაზირს და მწიგნობართ უხუცესს, იგი უველა მოხელეებზე უფრო დაწინაურებულად იყო და სამეფო დარბაზის მწიგნობართა უფროსად ითვლებოდა; იგივე მოახსენებდა ხელმე მეფეს ეკლესიის საქმიანობისა და საჭიროებათა შესახებ: ვაზირი და მწიგნობართ უხუცესი უტყველად სამღვდელად შირი

უნდა უფიქროს, სახელდობრ ჭეშონდიდელი
 მთავარ ეპისკოპოსს; ამგვარად იგი დასაჯელი
 ევროპის საშუალო საუკუნეების სახელმწიფოების
 კანცლერს მოგვაცნებს. ლაშქრის გამგებთა,
 მოწიფობა და მძიმების დროს წინამძღოლობა
 ამირ სხასაღარის საუკლას შუადგენდა. სახელ-
 მწიფოს შემოსაჯალ-გასაჯალი მეჭურჭლეთ უზუ-
 ტესს ეკითხებოდა ხელმე. ესა ჩვენი არ შუ-
 გვიძლიან საქართველს სახელმწიფოს მიხედეთა
 უფლებანი და მართებანი უფრო ვრცელად განვი-
 ხილეთ, იმიტომ რომ ამ საგანს ჩვენი დღევან-
 დელ გამგებელთა ვინაჟამი ვაგშინი არა
 აქვს. ჩვენი გვინდა აღვნიშნეთ მხელად, რომ
 თუბრა შემომოყვანილ ისტორიკოსის სიტყვების
 თანახმად „მომხივართა მართაღნი გამომძიებანი“,
 ანუ მართმსაჯულება მეფის განსაკებულ საქმეთა
 ჯგუფს ეკუთვნოდა, მაგრამ საბუთებოდანა სჩანს,
 რომ მუდმივ ასეთი წესი არა ყოფილა და
 ერთ დროს მართმსაჯულება მეფის ვინაჟამი
 განსაკებულ საქმეთა ჯგუფს აღარ ეკუთვნოდა.
 რასაკვირველია, როცა მემატიანი ამბობს მეფეს
 „მომხივართა მართაღნი გამომძიებანი“ ეკითხე-
 ბოდაო, ის ამას ნიშნავს, რომ მეფე უმადლის
 მსაჯულად ითვლებოდა ხელმე; მისი წამლაუწუმ,
 წვრილმან საჩივრებით შეწუხება არ იქნებოდა,
 ამისათვის განსაკუთრებული მოსამართლეები
 იყვნენ დაურჩებულნი. მეფე მაშასადამე უზენაეს
მსაჯულად ითვლებოდა; იგი ვინაჟამი ისმინდა
გაჭირვებულს საჩივარსა და სათხოვარს და

თითონვე სდებდა ხელზე განაჩენს. პაკრამ მუღამ ასე : რა უოფილა. ძველი წესი დავით აღმა-
 შენებელის დრომდე მოქმედებდა, ხოლო ამ
 სახელოვანმა მეფემ მართმსაჯულებას ახალი
 გზა გაუკვლია. დავით აღმაშენებლის მემატრანე
 ჩვენი სამართლის ამ თვალსაჩინო წარმატებისა და
 გაუმჯობესების ამბავს ამნაირად მოგვათხრობს:
 „სდვასა შინა თვისთა სამეფოთასა, სიმრავლათა
 სპათათა და სიმადითა სდვისათა“, სწერს ის-
 ტორიკოსი, მეფეს „ვერ აღვილოდ მიემთხვეო-
 დიან მომჩივარნი და დაქირვებულნი, განადა
 ვიეთ განზე რამელოა საჭიროდ უხდის გან-
 კითხვა და შეწიგნა მეფობრივო, ნუ უგუჟ და
 ვინმე აღვიდის ბორცვსა ზედა რასამე გზისა
 მახლობელსა, ანუ კლდესა, გინა აუ ხესა,
 ვითარცა ზაქე, უკეთუ ოდენ ეპოვოს ესე
 ვითარი საქმე და მუნით საცნაურ ყვის
 ქრტიწვა ი: ვსი, ამისთვის დაედგინნეს კაცნი
 პართლიად მცნობელნი და განმკითხვარნი
 მომჩივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს
 კურნებასა“ (ქრ. ცხ. 373). როგორც ამ შე-
 სანიშნავ და ძვირფას ცნობიდან ჩანს, ვიდრე
 დავით აღმაშენებელი ამ ახალ წესს შემოიღებდა,
 თითონვე მუღამ უოფილა პირადად მსაჯულად,
 მაგრამ როცა სახელმწიფო გაფართოვდა და
 სახელმწიფოს სამზღვრებმა შესამჩნევლად გაიწია,
 მხოლოდ რასაკვირველია გართუვდა, სამეფოს
 მართვა-გამგეობა გაძნელდა. მეფე იძულებული
 იყო თავისი განიქმული მხნეობა და თავისუ-

ფალი დრო გაერთიანებულ საქართველს ზო-
 ლიტოკურ ძლიერების დამყარებისათვის მოეხმე-
 რებინა. ამისთვის-კი სწრაფი დაშქრება და
 მუდმივი სამხედრო სემპადისი და მოქმედება
 იყო ხელმე საჭირო. მეფეს, რასაკვირველია,
 დრო და მოცალება არ ექნებოდა და ამის გამო
 „მომხივართა“ საქმეების გარჩევას ვეღარ მოა-
 სწრებდა. მეფე რომ ერთ ალაგას არ ეგულებ-
 ბოდათ ხელმე, მომხივარნი და მთხოვნელები
 იდოლობდნენ სადმე გზაში მაინც დაჭხუდროდნენ
 მას და თავიანთი ჭირ-ვარჯი და დარდი შეე-
 ჩივლათ; ისინი, მემატიანეს სიტყვით, გზის ზი-
 რას გორაკებზე, ან მალაჟ კლდეებზე ავიდო-
 დნენ ხელმე, ან არა და ხის კენწეროზე
 მოექცეოდნენ, თლანდ-კი მეფემ რაკორ-
 მე შეგვამჩნიოს და ჩუენი ამბავი იკითხოს.
 ნიჭიერმა და შორსგამსჭვრეტაჟმა ხელმწიფემ
 მომხივართა და მარტ-მსაჯულების ასეთ გაჭირ-
 ვებულ მდგომარეობას უურადღება მიაქცია და
 საქმის მოწესრიგება დააპირა. რაკი თითონ
 მეფეს მოცალება არა ექნა, ამიტომ უგულს
 მეფესთან ნაწილს საქმეების გამოსაძიებლად
 და გასარჩევად მან ახალი დაწესებულება დააარსა,
 სადაც „კანნი მართლიად მცნობენი“ დაად-
 გინა; ამიერითგან უზენაესი მართლ-მსაჯუ-
 ლება საქართველოში ამათ ეკითხებოდა, ე-
 მეფის პირადი განსაგებელი საქმე აღარ
 იყო; შესაძლებელია მხოლოდ მისთვის უზე-
 ნაეს მოსამართლეთა განჩინი დასამტკიცებლად

წარედგინათ ხალხი.

ჩვენ არ შეგვიძლიან ეხლა უფრო ვრცლად განვიხილოთ ის საკითხი, თუ რა და რა საქმეები ეკითხებოდა ამა თუ იმ დიდებულ მოხელეს, იმიტომ რომ ამ საკითხისათვის ცალკე გამოკვლევა იქნებოდა საჭირო, თუ-კი ჩვენ მოვინდომებდით ჯეროვანად შეგვესწავლა იგი, — აგრედგა იმის გამო, რომ ჩვენ აწინდელ კალევის საგანთან მჭიდრო კავშირი არა აქვს. საქართველოს მეფეს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მრავალი სხვა და სხვა საქმეები ეკითხებოდა ხალხი, მაგრამ მეფის უფლების თვისება რომ უკეთესად გაითვალისწინოთ. უკეთესი იქნება, თუ მეფის თვითნებულ განსაკუთრებულ საქმეებს ეხლა თავს დაჯანებებთ და უმთავრესის საზოგადო საკითხის გამოკვლევას შევუდგებით, სახელდობრ, თუ რა უფლებები ჰქონდა საქართველოს მეფეს სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში, სრული, განუსაზღვრელი თვითმპყრობელი ბრძანებოდა იგი, თუ მისი მოქმედება ცოტად მაინც შეზღუდულია იყო?

თავი მესამე

თითონ მეფეებისათვის რომ გვეკითხნა, უკვლავის ისინი დაუყოვნებლივ გვიპასუხებდნენ, „ნებითა და შეწყობითა ღუთისათა“ სრულის უფლებითა ვართ აღჭურვილი; ან გიორგი II

ერთ თავის სიგელში „ადმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმშურებელისა“ სახელი უწოდა თავისთავს. ჩვენთვის ამ მეფეთა შესედულობას ეხლა, როცა მათ უფლების ჭეშმარიტ თვისებისა და სიწმინდის გამორკვევას უნდა შევუდგეთ, აჩვენებთ მნიშვნელობას ადრე აქვს; მაშინდელ მკვლევების ბრძანება-სიგელები და მემორიანთა მიერ მოთხრობილი ამბები უფრო მიუდგომელ და ზიკრუთენელ საბუთებს შეგვიძინენ ამ საკითხის გამოსარკვევად. დიდხანის როგორც სიტყვა-კაზმულ მწერლობაში, ისე განათლებულ საზოგადოებაში ერთი ახილებული და შემცდარი აზრია გავრცელებული, ვითომც საშუალო საუკუნობებში და ქრისტიან წინა დროს აზიის უველ-სახელმწიფოში განუსაზღვრელი, სრული თვითმშურებლობა იყო გაბატონებული, ვითომც იქ მეფის სუკვილსა და განზრახვას კანონის ძალა და გსავალი მქონდა და დაუფრინებლივ, სიტყვის შეუბრუნებლივ უნდა აესრულებინათ ქვეშევრდომებს. ამისთანა სახელმწიფო წეს-წყობილებას, როგორც მოგვხსენებათ, აზიურ ღის-პოტიის, ანუ აზიურ მტარვლობის სახელიც-გი დაარქვას. რასაკვირველია, უველა ადმოსავლეთის სახელმწიფოზე დაზარაკის ჩამოგდებას ჩვენ ვერ გავბედავთ, მაგრამ საქართველოს ისტორიის შესწავლა და ქვემოთ დაწერილიც, იმედია, საკმაოდ შეარუვეს ამ უაღბ და უსათუძელ აზრს.

საქართველოს მეფის უფლებათა სიწმინდის გამორკვევას ჩვენ მისი ტახტზე აბრძანების ზიკ-

ველ მოქმედებიდანვე შეგუდგებით. უძველესი ქართული იურიდიული საბუთები გვიჩვენებენ, რომ ხელმწიფე ტახტზე აბრძანდებოდა თუ არა, ყველა დაწესებულებანი და კერძო პირნი, რომელთაც განსვენებულ მეფეთა მიერ წყალობის, ან კიდევ ბრძანების წიგნები ნაბოძები ჰქონდათ, მოვალენი იყვნენ ახალ ხელმწიფისათვის მიერთშიათ და საბუთების დამტკიცებას შეჰვედრებოდნენ. როცა მეფე თავას მოემუქ ისეთ წყალობის წიგნს აძლევდა ხელმე, რომელიც „საუკუნოდ“ უძლეულად უნდა დარჩენილიყო, იგი თავის ნაბოძებ ბრძანებაში უეჭველად ჩაუმატებდა ხელმე: „აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაჲ და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომად ჩუენსა მომავალთა მეფეთა... დაუმტკიცეთ და ნუ ვინ უმალავთ ბრძანებულსა და გაგებოვილსა მას ჩუენსა“— (იხ. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი, ურდანი, ისტ. საბ. შიომღ. 4); ასეთი თხზულებული უძველესი მეფეთა სიგელებსა აქვს ჩართული (იხ. ibid. შორეუ სიგელი ბაგრატ IV, გვ. 9; გიორგი II, ავ. 12; დავით აღმაშენებლისა, გვ. 19 და სხვა). ჩვენამდის სწორედ ერთმა ასეთმა საბუთმა მოადწია, სადაც მეფე გიორგი II შეომღვიმისადმი წინანდელ მეფეთა ნაწყალობებ უფლებებს უმტკიცებს. მეფე ბრძანებს: „მოვდეს მღვიმესა ჩუენ წინაშე წმიდა მამა მიქელ და ყოველნი მამანი, მკვდარი მღვიმისანი და მოიხვნეს სიგელნი მამათა და

პაპათა ჩუენთანნი და დაწერილნი მთავართ
 ყოველთა და აზნაურთა... რათა იგი სიგელნი
 გაუახლენით და დაწერილნი დაუმტკიცენი-
 თო“ (ibid. გვ. 10). ამ დამტკიცების და უფლე-
 ბათა კანახლების საბუთის ბაღას ნათქვამია:
 „დაიწერა ბრძანებაჲ და სიგელი ესე ჩუენი ინ-
 დიკტიონსა მეფობისა ჩემისასა პირველსა
 (ა) (ibid გვ. 12). რასაკვირველია შ-ომღვიმის
 მამებს გიორგი II-სათვის იმის მეფობის პირ-
 ველ წელს იმიტომ წარუდგენიათ დასამტკი-
 ცებლად, რომ მათ საბუთებს ძალა და მნიშვნე-
 ლობა არ დაჰკარგოდათ. ჩუუკვირდეთ ესლა ამ
 შოკლენას და გამოგარკვიოთ, თუ რას მოასწავებს
 იგი. თუ მეფეებს საჭიროდ მიაჩნდათ რომელმე მო-
 ვეს მამულს, ან სხვა უფლებას რომ უწყალო-
 ბებდნენ, სიგელში აუცილებლად ჩამატებიათ
 ხოლმე შემდგომად მომავალ მეფეების მიმართ
 თხოვნა, ჩემი ბრძანება და წყალობის წიგნი
 დასამტკიცეთ და ნუ გააუქმებთ, უეჭველია
 ისინი დარწმუნებულნი უნდა უფოლოდებნენ, რომ
 მათ შემკვიდრე მეფეებს შეეძლოთ წინაშართა
 ნაბრძანებო და წყალობისწიგნი მოეშალათ. რამ-
 დენად დარწმუნებულნი იყვნენ საქართველოს
 ხელმწიფეები, რომ მათ მოადგილეებს მათის
 ბრძანების დარღვევა შეეძლოთ, იქედანა სჩანს,
 თუ რა საშუალებას ხმარობდნენ ხოლმე მეფე-
 ნი, ცდონდ-გი თავიანთ წყალობის წიგნისათვის
 საუკუნო უქცევლობა მიენიჭებინათ; თხოვნის
 გარდა ისინი სიგელში უფოლოთვის ჩაურთავდნენ

ხელში: „ჩვეუთუ ვინმე, რასაცა უმისა რაინცა
 გვარი კაცი, დიდი გინა მცირე აღკეს და ამა
 ნაქნარსა ჩუენსა აქტუვდეს გამცანურისხდების
 მამაჲ, ძე და სული წმინდაჲ და ესეცა წმი-
 დანი მცდიქელნი არიან მსაჭულნი სულისა მს-
 თისანი დღესა მას განკითხვისასა“. (შიომღ. ისტ.
 საბ. 9, ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი). ამ
 გვაროვე წყევლა-კრულვა უველა საბუთებში მო-
 ზიება (იხ. შიომღ. ისტ. საბ.). მაგრამ, მე-
 თუების აზრით, არც ესა კმარა; რომ წყევ-
 ლას გაეკრა და მამაფალში საბუთი ვისმე არ
 დაეკლვას, ამისათვის ისინი თვითთუთ თა-
 ვიანთ სიგელების ბოლოს მამატებინებდნენ
 ხელში: „თქვენ ქრისტეს მიერ... ქართლისა
 კათალიკოზმან და წმიდათა მღვდელთ მოძღვარ-
 თა დაწერილი ესე ჩუენი დამტკიცეთ, ვითა
 წესი არს წყევლანი და შეჩუენებანი დაწერენით
 ვინცა იქცინოს და შეკრავდეს“-ო. (ბაგრატ
 IV-ის ~~სიგელი~~. 1058 წ. *ibid.* 4). ასეთივე
 თხზენა ჩართულა ბაგრატ IV შერ. სიგ. *ibid.*
 9: გიორგი II 1072 წ. სიგელში, *ibid.* 12;
 დავით აღმაშენებლის ანდერძში, *ibid.* 19).
 კათალიკოზებიც გულმოდგინედ ასრულებდნენ
 ხელში შეუეთა თხზენას; აი, მაგალითად, რეგონა
 სწეველის და შეჩუენებს მეუთის სიგელის უარის-
 შეთუელთა და გამაუქმებელთ გიორგი კათალიკო-
 ზი: ვინც ბაგრატის სიგელს დაარღვევს, „ჭრისხვამ-
 სცა მამაჲ, ძე და სული წმინდაჲ, ღვთისმშობელი,
 კრულმცა არიან დაუსაბამოჲსა უფლისა სიტყუი-

თა, ათორმეტთა წმიდათა მცნოქელთა მად-
 ლითა, ექუსთა კრებათა მადლითა, ხუთთა ჰატა
 რიარქთა ჟურათა, წმიდისა დედამამისა და
 ისუეტს ცხელისა მადლითა, ჩემ გლახაკის
 ჟურათა გაუხსნელად სულით და ხორციით ამას
 უფთასა და მას საუკუნესა ახსიდა ნაწილი მისი
 იუდასთანა ისკარიოტელისა და უფელთა მწიგან
 ჯებელთა და უფლის უარისმყოფელთა თან.
 შერაცხილი“-ო (ისტ. საბ. შიომღ. 9 იხილე
 ასეთივე კრულვა სხვა სიგელებშია, ibid. გვ-
 12, 22 და სხვა). ასეთი საშინელი და უზარ-
 მაზარი ცხრაკლიტური კრულვა-შესვენება იყო
 ხელმე საჭირო, რომ შეეფე დარწმუნებული
 ბრძანებულები, ჩემი მოადგილეები სიგელს არ
 გააუქმებენ და არ მოშლიანო. მაგრამ არც ეს
 უზარმაზარი წუგელა-კრულვა ვშეეფელა ხელმე
 რასმეს. ეხლაც-კი აუარებელი საბუთი მო-
 ჰბეება, საცა ნათქვამია, რომ განსვენებულ მე-
 ფეთა სიგელი არ დაიტკიცეს და მოშალესო.
 ა) ხაირად უველა ზემომოუვანილ მასალები-
 ღან—ცხადადა სჩანს, რომ საქართვე-
 ლოს მეფეთ მეფის ბრძანებას მნიშვნელობა
 და გასავალი მხოლოდ მის სიცოცხლის
 დროსა ჰქონდა, ესე იგი თვითეულ მეფის
 ბრძანებისა და განკარგულების მოქმედებას
 საზღვარი ედო: ეს საზღვარი მეფის სიკვდი-
 ლი იყო; თვითოეულ განსვენებულ მეფის
 ბრძანებასა და წყალობის წიგნს მხოლოდ
 მაშინ შერჩებოდა ხოლმე ძალი და მნიშვნე-

ლობა, თუ სამეფო ტახტის მოადგილეები შეიწყნარებდნენ და უქცეველობას დაუმტკიცებდნენ.

ჩვენამდის ერთმა საუკრადღებო საბუთმა მოაღწია, რომელიც საუცხოოდ გვიხატავს, რა გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩადგოვდებოდნენ ხელში ის პირები, რომელთაც თვითოეულ ტახტზე ახლად აბრძანებულ ხელმწიფისათვის თავის მფლობელობის, ან წყალობის წიგნი დასამტკიცებლად არ წარუდგენიათ. ეს საბუთი ბაგრატ IV-ის სიგელი გახლავთ: „მოვიდეს ჩვენ წინაშე, ბრძანებს მეფე, ქუთათის, სახლსა სამკუიდრებელსა ჩვენსა, ესე მამანი მიჯნაძოროელნი და მამანი ოპიზარნი... და მოიხვინეს სიგელი გურგენ ერისთავთ ერისთავისა, გურგენ მეფეთ მეფისა, ჰაჰისა ჩემისა ბაგრატ კურაპალატისა და მამისა ჩემისა გიორგი მეფისა, რომელითა იგი ტყენი და ზღვარნი მიჯნაძოროსთვის დაემტკიცნეს და კრულობით მოწმობანი კათალიკოზთა და მღვდელთმოდურთანი, — და მოვიდეს ოპიზართა დაწერილი გუარამ მამფლისა (+889), რომელითა მას ტყესა და ზღვარსა მიჯნაძოროელთა ერჩოდეს და ამით მიჯნაძოროელთა სიგელთა შინა გუარამ მამფლისა დაწერილი, რომელსა ოპიზართათვის დაუწერია არა ხსენებულ იუო არცა დამტკიცებულად და არც კარდაგდებულად“ (შოთა მდ. ისტ სბა. 8). ოპიზარს მონასტრის ბურებს, რეგორც ამ საბუთიდან სჩანს, გუარამ მამფლისაგან მამფლი საჩუქრად

მიუღიასთ, მაგრამ უთაურობისა და დაუდევრობის გამომართუ სხვა რაიმე მიზეზით გუარამ მამფლის (†882) სიკვდილის შემდეგ ოპიზელ ბერებს თავიანთ წყალობის წიგნი არ წარუდგინიათ ხელმწიფეებისათვის დასამტკიცებლად და ის მამფლი, რომელიც მათ გუარამ მამფლისაგან მტკიცებით ნაბეჭდი, გურგენ ერისთავთა ერისთავს მიჯნაძეობისათვის გადაუცია. მიჯნაძეობის მამებს თავიანთი უფლება განიერიად დაუცაფთ. და ყველა შემდგომად მომავალ მეფეებისათვის სიმტკიცისა და მოუშლელობის ხელწერილი, ხოლო კაოლოკოზებისათვის კრულობითი მოწიობანი უთხარნიათ და მიუღიასთ კიდევ. მაშასადამე მიჯნაძეობის ამ დავაში მართლნი იყვნენ, ოპიზელის სექტა-გი წაგებულნი იყო. ასეთივე მსჯავრო დასდო ამ სახიერის განხილვის შემდეგ უმადლეს დარბაზის კართან მოწვეულმა საბჭომაც. მეფე ბრძანებს: „ხელნი ამათნი (ე. ი. მიჯნაძეობისათანი) მრავალნი და მტკიცენი იყუნეს და ჩუენგან მათი გატეხა არა ჯერ იყო და სულსა მათ შინველთა შეუერთა ვერ დაფიქრებდით“-ო (ibid, 8). მართლაც, მამფლი საჩუქრად თავდაპირველად ოპიზელისა მიიღეს, მაგრამ რაკი წყალობის წიგნი შემდგომად მომავალ მეფეებს არ დასამტკიცებინეს, ამიტომ საჩუქარ მამფლის მფლობელობის უფლებაც დაჭკარგეს. სასამართლომ მამფლი მიჯნაძეობის მიაკუთვნა,

ხელთ ოპიზელნიც რომ გულ ნაკლუნნი არ
 დაჩნენ და დავიდარება საბოლოოდ მოისპოს,
 ამიტომ იმთაღ სხვა მამული იუბოძეთო,
 ბრძანებს ბაკრატ მეფე.

ეს საბუთი ცხადად გვიჩვენებს, რა ნაირად
 აიკ-დაიკოდა და დაიხლართებოდა ხელმე სა-
 ქმე, თუ რომ წყალობის წიგნს, ან სხვა რაიმე
 მფლობელობის საბუთს თვითეულ ტახტზე ახ-
 ლად ასულ ხელმწიფის არ წარუდგებდნენ დასა-
 მტკიცებლად. ამგვარად იურიდიული საბუთები
 გამტკიცებენ, რომ საქართველს მეფის უფ-
 ლებას მხოლოდ მის სიცოცხლის დროს ქჰქონდა
 ძალა და მნიშვნელობა, სიკვდილის შემდეგ კი
 მარტო ი შემთხვევაში, როცა მოადგილე და-
 მტკიცებდა. ეს კარებოდა, რასაკვირველია,
 თვალ-საჩინოდ და არსებითად ავიწროვებდა და
 ზღუდავდა მეფის უფლებას; რამდენად შეზღუ-
 დული იყო ამ მხრივ საქართველს ბატონის
 უფლება, შემდეგი შედარება დაგვანახავებს: თა-
 ნ-მედროვე სახელმწიფოებში თვითეულ მეფის
 ბრძანებას იმ დრომდე აქვს ძალა და მნიშვნე-
 ლობა, მანამდისინ რომელიმე მომავალი მეფე
 არ გააუქმებს, მაშინდელ საქართველოში კი მხო-
 ლოდ მაშინ ქჰქონდა ძალა, თუ თვითეული მო-
 სახლი ხელმწიფე დაამტკიცებდა მას.

თავი მეექვსე

რა უფლებით-ღა იყო აღჭურვილი საქართვე-
 ლის მეფე სიცოცხლის დროს, სრული თვით-

მხერობელი ბრძანდებოდა იგი, თუ მისი მოქმედების თავისუფლება როგორმე შეზღუდული იყო? მას შემდეგ, რაც სასანელთა გვარის სპარსეთის ხელმწიფებმა მეფის უფლება საქართველოში მოსპეს „მით უმითაგან, როგორც ჩვენი მემკვიდრე მკვითხრობს, ეპყრა უფლება ქარსლისა აზნაურთა კიდრე ამათამდე“-ო (მოქცევაჲ ქართლ. სამი ისტ. ხრ. 44) ე. ი. ბაგრატიონთა გვარის მეფეების გაბატონებამდე. მაშასადამე ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამკვიდრების უფლება, რამდენადაც მათ მებატონე სპარსეთის მთავრობა ნებას მისცემდა, აზნაურების ხელში უფიქრობდა. სამწუხაროდ, ჩვენ ამ ხანის შესახებ ჭერჭერობით ძალიან ცოტა ცნობები მოგვეპოვება და ამის გამო მკვლევარს შეუძლიან მანდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ვითარების შესწავლისა. მემკვიდრეს აქვს მხოლოდ ერთი გაკვრით ჩათქვამი წინადადება, რომელიც საქართველოს ისტორიის აზნაურთა უფლების ხანას ხსენიანებს. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოსს სუმბატ დავითის ძეს ეკუთვნის ეს წინადადება, რომელსაც ოდნავ პირადი სიძულვილის და შედასკობის კვლი ატუჯია; მემკვიდრე თავმობურებულად კვაუწუებს: „დაესრულა ‘უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათთაგანა“-ო (ibid. 44). ჩვენის თემისათვის ესლასა ჭიკორო არ არის გამგარკვიოთ, თუ რამდენად მართალია ისტორიკოსი: ჩვენთვის ისიცა კარა, რაკი დამტკიცდა, რომ ვიდრე საქართველოში

მეფობა აღდგენილი იქნებოდა, ქვეყნის უმთავრესი უფლება აზნაურებს ეკუთვნოდათ. „ქართლის ცხოვრებიდან“ სჩანს, რომ შემდეგშიც, ვიდრე კონსტანტინე აფხაზთა მეფე ქართლს დაეპატრონებოდა „დაიპყრობდეს ქართლსა აზნაურნი“ (გვ. 282). ქვეყნის გამგეობა აზნაურთა ხელში უფიქსა. ზემოთ მოთხრობილი იყო, თუ როგორ შეერთდნენ ქართულ მოდემის ერთა განცალკავებული პატარა სამეფოები; შატავნიდან სჩანს, რომ გაერთიანება ზოგჯერ ნებაყოფლობით იყო ხოლო განხორციელებული, ხანდისხან-გი ძალდატანებითაც. მახუთები გვიჩვენებენ მხალხლ, რომ მეფის უფლების აღდგენა საქართველოში ერის სურვილისა და მეცადინეობის წყალობით განხორციელებულა. რასაკვირველია, მეფობას დაარსებისათნავე აზნაურობას თანდათან კვლავინდებური უფლება და მოთავეობა ხელიდან გამეცდებოდა; ეს ამბავი-გი, რა თქმა უნდა, პატრონობას მიჩვეულ უმაღლეს წოდებას ანათრად ეჭაშნიკებოდა, ამის გამო, უეჭველია, გაფლენიანი აზნაურობა არც თუ ძალიან მოწადინებულ იქნებოდა, რომ საქართველოს პატრონი მეტის მეტად გაძლიერებულიყო. საქმე სწორედ ასეც დატრიალდა. მემატიანე, მაგალითად, გვიამბობს: „გარდმოვიდა ქართლს მეფე ბაგრატ (მე-III), რათა განავნეს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი. მოვიდა და დადგა თიღვას. ხოლო მას ეამსა აზნაურთა ქართლისათა რომელთამე არა

ენება გარდმოცვლა მისი, რაზე თუ თვთეულად გააგებდეს საქმეთა ქართლისათა... იწინამძღვრეს ქავთარ ეღშელი, მოეგებნეს ბრძოლად და დაუდგეს თავსა ზედა მოლრისასა. იხაჯა რაჲ ბაკრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზახნა სპაოა თვსთა, მივიდეს და შეებნეს, იოტნეს ქართველნი, რომელნიმე დავოცნეს, რომელნიმე შეიპყრეს და სხვანი კვალად მეოტნი გაკდაიხვეწნეს და დაითასტნეს; მოვიდა უფლის ციხესა... დაუვნა დღენი მცირენი, კანკანა საქმენი ქართლისანი“ (ქრ. ცხ. 302, მარამ დედ. ქრ. წ. ექ თაჟაიშვილის გამაგ. 239). ეს შემატთანეს ცნობა გვიჩვენებს, რომ თუმცა ქართლის აზნაურები მეფობის აღდგენის წინააღმდეგნი არ იყვნენ, მაგრამ მისი საქმეებში და ქვეყნის გამგეობაში ჩარევა არ მოსწონდათ, — ბრძანდებოდეთ მანდ აფხაზეთში და აჭაურ საქმეებს ჩვენებურად მოჴაწყობთო. ქართლის აზნაურებს მაშასადამე ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების დათმობა არა სურდათ და რაღა მეფე ამათ ადგილებში გადმოვიდა, შეიარაღებულნი შეებრძოლნენ კიდევამ დროიდან იწუება შეუწუგეტელი ბრძოლა ქვეყნის გამგეობის უფლების გამო მეფეებისა და აზნაურთა შორის. ხანგრძლივი, ხასტიკი, ხშირად დაუნდობელი ბრძოლა იყო ეს მეტოქეობის ხანა; სწორედ ამ ბრძოლის ისტორიის გამარკვევასა და შესწავლას უნდა შევუდგეთ ჩვენ ესა. საკვირველია, რომ ჩვენ ისტორიის მკვლე-

რებს აქამდისინ არაფერითაა უკრძალავს არ მი-
უჭიდვით ამ ფრთხილ საინტერესო და საუკ-
რადღობო საკითხისათვის.

გარდაიდვალა თუ არა მეფე ბაგრატ III და
ძე მისი გიორგი ტახტზე აბრძანდა, „ღადრ-
ბითა“ (ჭერეთ-კახეთის) აზნაურთათა შებურ-
ბილ იქმნეს (ბაგრატის დაუგნებულო) ერისთავნი,
მათ ქრისტიანთ კუალადვე ეუფლნის მათნი უფალ-
ნი, რამეულთა აქუნდა იგი“ (სუმბატის ქრის-
სამი ისტ. ქრ. 67). აზნაურნი წინააღმდეგენ
საქართველს მეფეთ-მეფის მისი უფლების გა-
ძლიერების შესაფერხებლად და თავიანთი წი-
ნანდლო მმართველობა ირჩიეს. შეერთებულ
სამეფოს ჭერეთ-კახეთი ჩამოეცალა, მაგრამ
შერჩენილ სამეფოებულთა შიდა აზნაურები გი-
ორგის დიდ ერთგულებას არ უწყობდნენ. იგი-
ვე შემართიანე მოგვითხრობს, ბერძნების კეის-
რის ბასილის შემოსევის დროს გიორგი მე-
ფეს უნდოდა უთანხმოება მშვიდობიანად გაე-
თავებინა, „განა ორკერძოვე მზაკვარნი იგი
აზნაურნი არა მოეშენეს გიორგის ყოფად
ზავისა, რამეთუ არა უნდოდათ მშვიდო-
ბაჲ“-ო (ქრ. ცხ. 313, მარამ დედ. ქრ. ცხ.
356). მამაზე უარესი გაჭირვება აზნაურებისა-
გან იმისმა შვილმა ბაგრატ მე-IV გამოიარა:
„აზნაურნი ტაოელნიო“, მოგვითხრობს მე-
მართიანე სუმბატ დაფითისძე, და ბანელი ეპის-
კოპოსი (იოანე) და ამათთან უმრავლესნი აზ-
ნაურნი ტაოსა, რამეულნივე ცხვთა და რ-

მეზხიძე უცხოენი, განუღგეს ზაგრატს და მიკრტის კონსტანტინეს, ძმასა ბასილი ბერძენთა მეფისსა“ (საში ისტ. ქრ. 75). ხალხ რაღა ერთი წლის შემდეგ საქართველოს ბასილ კეისრის ჯარი შემოესია, და ქვეყნის აზნაურება დაიწყო და კლდე-კარს გასს შემოკრტეს, „სადა იგი იუუნეს, მემატთანეს სიტყვით, მამინ აზნაურნი ბაკრატისნი და ბრძოლას უგეს, გარნა არა დიდად, და ჟანღგეს კუალად აზნაურნი და მისწნეს ციხენი, ჩანჩუხამან ერისთავმან მისცა ციხე ცუფთისა და თუთ წარვიღეს ივინი საბერძნეთს“ (ibid 76). აზნაურები იმდენად გატაცებულნი იუუნეს მეფის წინააღმდეგ ბრძოლით, რომ დალატსაგ კი არ ერიდებოდნენ ხალხე. ამისთანა თავგანწირულ ერთგულებით საბა მტბეგარ ეპისკოპოსს, აეზრას ანჩელ ეპისკოპოსსა და შაგშეთის აზნაურებს, რომ არ დაეხსნათ მეფე, მისი საქმე ცუდად დატრიალდებოდა. საზოგადოთ ბაკრატ მე-IV-ს დიდებულ აზნაურთა წინააღმდეგობისა და დალატისაგან ილაჯი ქქანდა გაწევეტილი. ბრძოლას იმდენად გამწვავდა გიორგი შოაწმინდელის ცხოვრების ავტორის სიტყვით, რომ „აბაზაძენი... კაცნი ძლიერნი და სიმდიდრესა ზედა მკლავისა თვისისაჲ მოქადულნი და სიმრავლესა ზედა ერისა აღზავებულნი“ მეფეს მოსჯენებას არ აძლავდნენ და წარმოიღებინეთ ისტორიკოსი ამბობს „უფკველთა უწეოთ ქეშმარიტებით, ვითარმედ შეწყნარებაჲ მე-

ფისა ეგულვებოდათ“-ო (საეკ. მუზ. გამოც. გიორგი მთაწმ. ცხფრება, გვ. 319) აბაზა-ძებმა ჯადად მეფის შეპყრობაც-გი განაზრახეს, განა ამაზე მეტიდა შეიძლებაოდა? ვინ იუვნენ მერე ეს თავზე ხელაღებულნი აბაზაძენი? „ქართლის ცხფრებდასა“ სხანს, რომ ერთი ამ ხუთ ძმათაგანი ქართლის ერისთავადა უფილა მამინ (ქარ. ცხ. 323), მამასადამე დიდებულ მოხელეთა და აზნაურთა წრეს უნდა ეკუთვნოდნენ ისინი; ამიტომაც ამბობს გიორგი მთაწმინდელის ცხფრების 'ვტორი „განძიქიერნა და ახფანნი“-ო; ხელა რცა იგი ამტკიცებს, აბაზაძენი „სიმართლესა ზედა ერისა აღზავებულნი“ იუვნენ, რასაკვირველია, ამ დიად აზნაურთა მრავალი მომხრენი და საკუთარი ჯარი უნდა დიგულდისხმით. ბაკრატ მეფემ თითონ შესწივლა გიორგი მთაწმინდელს, „მრავალ გზის ხელმეყო და ვეროდეს განმემარჯვა“-ო (გიორგის ცხფრ. ibid. 319—20). რადგან იყო, ეს თავგასული აზნაურები მეფემ შეიპყრო და თავიდან მოიშორა (ibid. 319). მერე დაუძინებელმა მეტოქემ და ძლიერმა მოწინააღმდეგემ ღმინატი-გი მეფეს აწობა. ჯერ იყო და „მოიყვანა ლიპარიტ დემეტრე ძმა ბაგრატისი, სამეფოდ ბეძქენთა მეფისა ჯაშქრითა და მეერთნის სხვანიცა ვინმე დიდებულნი აზნაურნი“ (ქარ. ცხ. 324) ლიპარიტი, ერთობა ბაგრატ მეფეს ტახტიდან ჩამოგდებას უპირებდა და მის მიგიერ დე-

მეტრეს გამოუება სურდა. ძლივსძლივობით მეფე და ღმერთი შერიგდნენ; ბაგრატო იმდენად უძლერი იყო, რომ ამ თავის მედგარ მოწინააღმდეგეს და მუამბხეს ღმერთს „უბოძა ქართლისა ერისთავობა“ (ქარ. ცხ. 325), იქნება უჩინი აზნაურის გულა ამით მაინც მოვიგოთ. მაგრამ არც ამ წუთობამ გასჭრა: ღმერთი რამდენჯერმე კიდევ აუშალა მეფე ბაგრატს და ასეთი დღე დააყენა, რომ საბერძნეთში გახიზვნის მეტი აღარა დარჩა რა. რაკი საქმე ასე დატრიალდა, ვიდრე იყო ბაგრატ საბერძნეთს, ითხოვაო, მოგვითხრობს მუამბტთან ლიპარიტსე ბაგრატისა გიორგი მეფედ... მოსკეს იგი დედამან მისმან და დიდებულთა მის ქუეყანისათა, მოიყვანეს რუისს, აკურთხეს მეფედ და მოიყვანეს საზრდელად მისსა ღმერთ“ (ქარ. ცხ. 329). ასე გამძარჯვა ღმერთმა: ბაგრატო ხელცარიელი დარჩა, ხელს ახალგაზდა მეფის აღმზრდელად თითონა ბრძანდებოდა ამარჩეული და მეფის და სამეფოს გამგეობა, რას აკვირვებდა, ღმერთს ხაუჯარდებოდა ხელში. ყველა შემოყვანილ ცნობებიდან ცხადადა სჩანს, რამდენად ულონო იყო მაშინ საქართველოს ბატონი და რამდენად ძლიერი იყვნენ აზნაურები, რომელნიც თავგამოდებით და დაუზოგავად ებრძოდნენ ხოლმე მეფეს. რასაკვირვებდა, ასეთ მეფეებს, რომელთაც საქართველს ბატონებისაგით აზნაურთა წინააღ-

მდეგობითა და ბრძოლით ილაჯი განუგებოდა ქვეყნდათ, არ შეიძლება თვითმპყრობელის სახელი უწოდოს კაცმა, თუნდაც რომ თვით მეფეებს ჩვენ ხელმწიფეებსავეთ „აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელებად“ აღიარებინათ თავისი თავი. უეჭველია ამ მეფეების სურვილსა და სიტუვას მოემუხებო კანონად არ ჩასთვლიდნენ და ადვილადაც დაარღვევდნენ. ხოლო რაკი აზნაურობა ასე ძლიერი იყო და თავის უფლებას თავგამოდებით იცავდა, მეფეს, რასაკვირველია, არ შეეძლო სამეფოს გაჭივრებასა, ან სხვა დიდმნიშვნელოვან საქმეების დროს აზნაურების დაუკითხავად რამე გაეკეთებინა; იგი ჯერ იმართან იათბიბებდა ხოლმე, მერე საერთო სურვილის თანახმად მოიქცეოდა ხოლმე. როცა მაგალითად, გიორგი II სულჯუქთა შემოსევამ და ქვეყნის დაწოკებაში თავი მოაბეზრა და სსშინელ გაჭივრებაში ჩააკლო, მეფემ შემსტიანეს თქმით ჭეო კანზრახვა დიდებულთა თვისთა თანა და დაამტკიცეს წასვლა სულტანსა მადიქშას წინაშე“ (ქარ. ცხ. 346). ხელმწიფემ, როგორც სჩანს თითონ არ იცოდა რა ექმნა და ამის გამომ დიდებულ აზნაურებს დაეკითხა რჩევას.

მაგრამ აუ აზნაურები იბრძოდნენ თავიანთ უფლებათა დასაცავათ არც მეფეები შესცქეროდნენ გულხელდაკრებილნი: ისინი, რადი და ღონე ქვეყნდათ სულ იმის ცდაში იყვნენ, ზურგი როგორმე გაემაკრებინათ. თვი-

თოეული მეფეთაგანი სხვა და სხვა ხერხსა ხმარობდა ხოლმე ამისათვის; ბაგრატ მესამე, მაგალითად „ურჩნი თვისნი შესცვალნა დიდებისაგან და ადგილთა მათთა დაადგინა ერთგულნი და მისწრაფედ მორბილნი ბრძანებასა მათსა“ (ქრ. ცხ. 304) მეუემ ხუმრობა ან იცოდა და ჯალს აზნაურს მალე მოიშორებდა ხოლმე თავიდან, ეს იყო მისი საზოგადო და ჩვეულებრივი ხერხი; თუ შეამჩნევდა რასმეს, ჯერ შემეტანეს სატყუით, „მცირედ ამხილის უგუჯთა, ვინ უგუჯოვის ურჩი და მისსა ადგილსა განადიდნის ერთგული და მისანდობელი თვისი“ (ქრ. ცხ. 302) გიორგი მეფე-კი (მე II) უფრო სიფრთხილითა და გულკეთილობით ცდილობდა თავის მოწინააღმდეგეების გული მოეგო: ისტორიკოსი ამბობს „ყოველივე ერთგული და ორგული დათარა წყალობითა და დაიწყნარა მეფობა თვისი გიორგი მეფემან“-ო (ქრ. ცხ. 341) მეტი დონე რომ არა ჰქონდა, სხვას რას იზამდა? ცხადია მხოლოდ, რომ მოდალატისა და ერთგულის თანახარი წყალობა და დაჯილდოება სახელმწიფო ცხოვრებაში გამაუდგეკარი საშუალებაა და მარტო უძღურ გამკეს თუ მიეტევა, თორე სხვას არავის; ნაწყობები მეამობე აზნაური და ურჩი მოხელე თავისას ან დაიშლიდა და რაფა იმისთვის ხელსაურელი იქნებოდა კვლავინდებულ გზას დაადგებოდა. აკი ასეც იყო ხოლმე. გიორგი მეფის

სახელმწიფოს შვილმა დავით აღმაშენებელმა ეს კარად შეიგნო და რაცა ჯიშარითა მამა-მამუელთა რკუდობა გამოიჩინა, „ინება გაწურთა მისი ამისთვისცა პყრო ილო პყო იგი ეამ რაოდენმე, რომელი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისისამე და... განუტოვა იგი და მითვე დიდებითა ამუდო: და ანა შეუცხა“ (ქარ. ცხ. 349). ჩვენს ვხედავთ, რომ უზრდო წყალობის მაგიერ დავით აღმაშენებელი მოღალატეებს საზურობილესი ამოუგრაჟდა ხელმე თავსა. მაგრამ პირველ დანაშაულობისათვის მეფე მაინც თანამდებობას არ ათმევდა ხელმე, მაგრამ თუ მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და რკუდობას შეამჩნევდა, მემკვიდრის სიტყვით, „იხილა რა მშვიდმან და ღვთივ განბრძნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კული ძალითა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს, მეორესა წელსა კვალად შეიპყრა ორწელ პყრობილ ყო და საბერძნეთს გაგზავნაო“ (ქარ. ცხ. 349). მეფე, რკობრც სჩანს, მოღალატეთა დასასჯელად საუკეთესო საშუალებად საზურობილესა სთვლიდა. მაინც და მაინც ამისთანა შემთხვევებში დავით აღმაშენებელი ძალიან მკაცრად არ იქცევოდა და სიკვდილით არა სჯიდა დამნაშავეებს, მხოლოდ სამუდამოდ საქართველოდან განაძევებდა ხელმე. დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური სიბრძნე და შორს გამჭვრეტელობა, სახელმწიფოს შინაურ საქმეების მოწეს-

რიგების მოდგაწეობა ჯერ შესაფუძვლად დაფა-
 სებუდი არ არის. მერე რა დიდი იყო ეს მე-
 თვის პოლიტიკა, რა ღრმა წარსულისა და თა-
 ნამედროვე ცხოვრების დაკვირვებასა და ცოდ-
 ნაზე იყო იგი დამყარებული. ისტორიკო-
 სა მოგვითხრობს, დავით აღმაშენებელი დაკვი-
 რებამ დაწმინდა რამ „ნათესავი ქართველ-
 თა ორგულ ბუნება არს პირველთგანვე
 თვსთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განდიდნენ
 განსუქდნენ და დიდება ჰყონ და განსვენება,
 იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა
 მოგვითხრობს ძველი მატიაზე ქართლისა და
 საქმენი აწ ხილულნი“-ო (ქარ. ცხ. 378).
 რასაკვირველია, აქ უმაღლეს წოდებაზე, აზნაუ-
 რობაზეა დახატული. დახს, შესანიშნავმა ხელ-
 მწიფემ დაინახა, რომ აზნაურთა აშლია მე-
 თვის წინააღმდეგ და ორგულობა საზოგადო
 მოვლენა იყო და არა შემთხვევითი; საზო-
 გადო მოგვინა იმიტომ იყო, რომ აზნაურები
 ცდილობდნენ წინანდელი გავლენა და უფ-
 ლება შეერჩინათ კიდევ როგორმე და მე-
 თვისათვის კი არ დაეთმოთ. დავით აღმაშენე-
 ბელი ხედავდა აკრეფვე, რომ აზნაურები ერ-
 თად იკრიბებოდნენ, ერთად მოქმედობდნენ
 საქართველოს ბატონის წინააღმდეგ; მეფეს
 კარგად მოეხსენებოდა, რომ აზნაურებს თავიან-
 თი ჯარი—მეფეები ჰყავდათ და შეერთებულ
 აზნაურთა ჯარის წინააღმდეგ მეფესაც-კი გაუ-
 ჭირდებოდა. აგი ამიტომაც მოსდიოდათ მარცხი

მის წინაპრებს გიორგი I, ბაგრატ IV და გიორგი II. ცხადი იყო, რომ თუ შეეფეს სურდა თავის მოწინააღმდეგეებისათვის ეჭობნა, ამისათვის საჭირო იყო მუდმივი ძლიერი და მრავალ რიცხოვანი ჯარი ჭეოლად დამზადებული; საკუთარი დაშქარი-ვი აზნაურთა ჯარის დაუხმარებელი სამეფო არ მოეპოვებოდა მეფეს (ქარ. ცხ. 357). თავისი დიადი პოლიტიკური ნიჭი და შორს გამსჭვრეტელობა დავით აღმაშენებელმა სწორედ ამ ძნელ და გაჭირვებულ მდგომარეობაში გამოიჩინა. თავისი თავის გასაძლიერებლად შეეფე ყიფნათა 50,000 ჯარის-კაცი დაიქონა, გასწრთვნა და მუდმივ დამზადებული ჭეჟად საბრძოლველად (ქარ. ცხ. 357-8). უაჭველანაქონავები ჯარი დავით აღმაშენებელმა იმიტომ გადმოიყვანა ყიფნათაგან, რომ მისი თანამემცხედრე ყიფნათა ვადმარის ქალი ბრძანდებოდა და ნათესავობის გამო მეფეს იმედი ექნებოდა ერთგულებას გამიწვევენ და აზნაურებს მხარს არ დაუჭერენო. ქონებრივად ყიფნანი მეფისგან იფენ დამოკიდებულნი და მის წყალობის შიამცქერაღნი იფენ, იმიტომ ისინი უფრთხვთის სულ იმის ცდაში იქნებოდნენ, ეგებ ბატონის უურადლება დაფიმსახურათო. აზნაურთა ჯარს-ვი, თუნდაც ერთგულ აზნაურთა ჯარი უფრთხვთა, ხელმწიფე მუდმივ ვერ ენდობოდა. რაფა დავითმა ასეთი დახელფენებულ და ერთგული მხედრება გაიჩინა, მას შეეძლო მოწინააღმდეგე აზნაურთა ძალა დაემარცხე-

ბინა. რაკი დავით აღმაშენებელმა აზნაურთა
 ორგულობის ონები იცოდა, „ამისთვისცა არა
 ოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ
 განსვენებად, ანუ 'მედარებად და ქმნად
 რასამე ესევეითარისა“ (ქარ. ცხ. 378); გაი-
 გებდა თუ არა მეფე, რომ მისი მოწინააღმდე-
 განი შეკრებისა და შეტქმულობის მოწყობას
 აზარებდნენ, მაშინვე ჯარით თავს დაესხმოდა
 და საქმეს ჩაუფუძვდა ხელმე. ისტორიკოსი
 მოგვითხრობს: „არცა სამეფოთა შინა მისთა,
 არცა ლაშქართა შინა მისთა მყოფოთა კა-
 ცთა, და დიდთა და მცირეთა საქმეთა ქმნი-
 ლნი, კეთილი გინა ბოროტი სიტყვა თქმული
 არა რა დაეფარვოდა ყოვლადვე, არამედ რაო-
 დენცა ვის ფარულად ექმნის, ანუ თუ ეთქვის
 ყოველივე ცხად იყო წინაშე მისსაო“ (ქარ.
 ცხ. 374). რასაკვირვებია, ამგვარ გულთმის-
 ნობის გამოჩენა მეფეს მხოლოდ ჯაშუშთა
 დახმარებით შეეძლო; რაკ რაც იტყობა, და-
 ვით აღმაშენებელს ჯაშუშები ჰყოფია და ამ
 მხრივ იგი სელჯუქთა შახების ჩვეულებას აჰყო-
 ფია (სიასეთიამეში) ჯაშუშების დახმარებით
 მეფე სწობდა „ორგულობისა და ზა-
 კვასა და დაატსაო“ (ქარ. ცხ. 374), ამბობს
 მემართიანე: შეტყობინებდნენ თუ არა ისინი,
 დავითი უეცრად თავს დაესხმოდა ხელმე შე-
 თქმულთ და დააპატიმრებდა. ისტორიკოსი მო-
 გვითხრობს: ორგულობისა და ლალატის გა-
 ნზრახვისათვის, მრავალნი განპატიუებულნი-

ცა იყვნენ“-ო (ქარ. ცხ. 375). ოღახდაც
 მთელი თავისი ძაღდონე დაჟით აღმაშენებელმა
 ურხ აზნაურებთან ბრძოლას შეაღია. მეფეს სს-
 ხელმწიფოს წინაშე იმის ღვაწლი მაუძღვის,
 რომ აზნაურთა შეერთებულ წინააღმდეგო-
 ბის დასამხობად მან გარკვეულ, ტაქტიკურ
 ბრძოლას მიჰმართა და თავის წინაპრებისა-
 ვით გზა დაბნეული არ მოქმედობდა. გარ-
 კვეულმა მიზანმა მტკიცე მოქმედება, შეტ-
 ქმნა: მეფე უფველ ღონისძიებას ხმარობდა,
 რომ დიდებულ და თავგასულ მოხელეებისა-
 თვის თანამდებობა ჩამოერთმია და მათ აღ-
 გილას დაბალ წოდების წევრი, ანუ, რო-
 გორც აზნაურები ეძახოდნენ, „ვინმე უგვარ-
 რონი“ დაენიშნა; თანდათან უმაღლესი მო-
 ხელეობა მეფის ერთგულ, „უგვარო“-ების
 ხელში გადადიოდა (ქარ. ცხ. 378). მართა-
 ჯია, შემატანეს სიტყვიდანა ჩანს, რომ და-
 ვით აღმაშენებელის მოწინააღმდეგე აზნაური
 მოხელეები მარტო ძალით არ ებრძოდნენ
 მეფეს და მას ქვეყნის კეთილდღეობის დამ-
 ხობასაც აბრალეობდნენ ხოლმე: საქართვე-
 ლო მეტისმეტი მოლაშქეობითა და ომიან-
 ნობით წელმოწყვეტილია. ყოველთვის ვერ
 აიტანს ამოდენა ჯარისა და სისხლის ღვრა-
 სა. ერთიც ვნახოთ უბედურება დატრიალ-
 დეს და სხელმწიფო დაუძლოურდესო, გაი-
 ძახდნენ ისინა. ისტორიკოსის სიტყვიდანა ჩანს,
 რომ დავით აღმაშენებელის სიკვდილის შემდეგ-

ბჭ-კო იუვნენ „მაბრალებელნი მეფისანი, ჯერეთცა ესგოდენ მჭირხედ დამოლაშქრებისათვის და მხედრობათა მისთა განუსვენებელისა მიმოსვლისათვის და ვითარმედ არცა მშვილდი თავს იღებსო მარადის გარდაცმულობისა, არცა ძალი ორღანოსა მარადის განსხიპულობასა, რამეთუ ჟამსა ხმარებისა მათისასა თვითოეული მათი უხმარ იპოვისო“ (ქარ. ცხ. 376—7). რასაკვირველია, მკრისმკრ დამოლაშქრების, ანუ მილიტარიზმის მოწინააღმდეგეთა შორის ისეთი პირებიც ერივნენ, რომელნიც გულწრფელად ემდუროდნენ თავით აღმაშენებელს, ქვეყნას ღუზაგ შენის დაუსრულებელ ამიანობითა, რომელთაც მარტოდენ საქართველოს კეთილდღეობის უჩინო სურვილი აღაპარაკებდათ ასე. მაგრამ მკრისთვის სიტუგებიდან რხადადა ჩანს. რომ ამ საბუთით მეფის მოწინააღმდეგე აზნაურებსაც უსარგებლნიათ. მეფის გაძლიერება რომ შეეფერხებინათ და თავიანთი წოდებრივი უპირატესობა და უფლება შეენარჩუნებინათ, იმათ გოდება მოუკთაფო დამოლაშქრებისაგან ქვეყნის კეთილდღეობა იღუპებო. ისტორიკოსმა იცას, რა მუდდისტიგონიდა ქქონდათ იმ აზნაურებს და სახელგან მეფის მოღვაწეობის გასამართლებლად შესაფერხს ზასუხს აძლეეს კიდევ (ibid.). დავით აღმაშენებლის დროს საქართველო გაძლიერებულ და უზრუნველყოფილი იყო როგორც მეზობელთა შემო-

სევისკან, ისე აზნაურთა განდგომილებათა და დალატისკან.

რეგერ მიმდინარეობდა საქმე დავით აღმაშენებელის სიკვდილის შემდეგ გიორგი III-ის მეფობამდე, არა ვიცი, რა, იმიტომ რომ დიმიტრი და დავით მეფეებს საკუთარი შემართებით ან ჰყოფდათ, ან თუ ჰყოფდათ, მათ ნაწილებს ჩვენამდის არ მოუღწევია. თამარ მეფის ისტორიკოსი გაკვრათ ამბობს მხოლოდ, რომ დიმიტრი პირველის შვილი დავით „დალატის და განდგომილებსა შინა მამისა თვისისა (ქრ. ცხ. 395, მარამ დედ. ვარ. 336) ედო დანაშაულობა. შემართანეს სიტყვებიდან ჩანს, რომ იმ დალატში მხურვალე მონაწილეობა საქართველოს დიდებულ აზნაურებს მიუღიათ; აქნება მთელი ეს საქმე მათი განზრახული და განხორციელებული უოთიჯიურს კიდევ. ისტორიკოსის სიტყვით დავითის გულისათვის დასაჯნენ „ამისა სამეფოსა დიდებულნი რომელნიმე ექსორია ქმნით, რომელნიმე სიკვდილით და რომელნიმე განხატობით“ (ქრ. ცხ. 395—6, მარამ დედ. ვარ. 336). რასაკვირველია, ამ მეფის ძის განდგომის ამბავის შესწავლას ჩვენი თემისათვის დიდი მშენიშვნელობა ექმნებოდა, რომ სკვამო მასალები მოიხვედებოდა, იმიტომ რომ შესაძლებელია გამოკვლევია, თუ რეგერ გამოიყენეს მეფის შვილის განდგომა დიდებულმა აზნაურებმა თავიანთ პოლიტიკურ წადლის განსახორციელებლად. ასეთივე ამბ-

ხება გიორგი III-ის დრასაც მხდა, რაღაც შეთვის ძმის წული დემნა ბიძას ტახტიდან ჩამოგდებას უბირობდა. ეს ამბახება მასწვეს დემნას სიმამრმა თბილმა, მისმა გვარმა „დაუთვლთა ტომთა და მიმდგომთა შათთა, სიმცხელთა, ჰერათა, კახთა და სხვა ვინ ნათესავო და ნაცამალი მოსმენარ მათდა იყო“ (ქარ. ცხ. 396, შარ. დედ. ვარ. 386). გიორგი III ერთ ხანს დიდ განსაცდელში ჩაჯარდა და დემნასათვის რამ ზოგოერთებს არ უღალატნათ, იქნება გამარჯვება ძმის-წულს დაჩვენდა. თუმიც ამ აზრის შესახებ ცოტა მეტი ცნობები მოიხვევება, სომეხთა ისტორიკოსი სტეფანოსი თბილთანის საგულისხმოთ მასწავებს კვამლეს ამის შესახებ, მაინც ამ ამბახების განხილვასაც გვერდს ავუხვევთ, რადგან საკმაო ცნობები არ მოგვეზოვება და განდგომის ამბავი ბურუსით არის მოჭოლი. შეიძლება მხლავოდ სწავლად აღვიაროთ, რამ გიორგი III დროს დიდებული აზნაურები ისე დაშინებული არ იყვნენ, როგორც დავით აღმაშენებლის დროს და უფრო თამამად იქცეოდნენ ხოლმე. მეშიტიანეს სიტყვებიდან ჩანს, რამ მეფე თავისდა უნებურად რამდენჯერმე იძულებული იყო აზნაურთა სურვილს დაჰმორჩილებოდა; მაგალითად, რაღაც გიორგი მზათ იყო ხორასნისა და ერასის სულთანს, რამეღმაც საქართველს ერთი მხარე აიკლო, დიდი ლაშქრით უკან დადევნა, რამ წარამარა ტახტადი მოეშვევა-

ნებინა, წინამდგომ დამახწვეველ ექმნეს დიდებულ-
თაკანნი ვინმე... და არღარა მიუშვეს, მეტრეველთა
ესრეთ: ვინათგან გქტრეულა სულტანი უფთფითა
სმათა მისითა, ნურღარა აღზავებულდი მკადრებულთა
დვთისკან ესრეთ ამაღლებულდი“, არამედ იუფ
მიზგუზი იგი უმიზგუზო, გარნა ვინათგან მეფე
ტრეობითა ბრძანი და მამსმენი იუფ დამორჩილდა
(ქარ. ცხ. 391). თუმცა დიდებულთა სიტყვი-
ბიდან ცსე გამოდის, თითქოს ისინი წამდაუწუმ
სისხლის ღვრის წინააღმდეგნი უფთფიუფენ და
მეფისათვის სულტანის დაღვენება იმიტომ და-
შაწნათ, მაგრამ იგივე შემართანე ერთ შემთ-
ხვევას გვიამბობს, რომელიც ცხადად ამტკიცებს,
რომ დიდებულნი პირადად რმიანობის დიდი
მეტრეფიანნი ბრძანდებოდნენ. შემართანე მ-
გვითხრობს სახელდობრ, რომ გიორგი მეფე
ძულებულდი იუფ უკადა მისამზღვრე სახელმწი-
ფობითან რმი აეტეხნა, თუმცა მათ იმ დროს
საქართველთათვის არაფერი დაუშავებიათ,—
ჩხუბი აუტეხეს იმიტომ, რომ დიდებულ აზნაუ-
რებს ჯაშქრობის საღერღელი აეშაწათ. ისტო-
რიაკოსი ამბობს: უღანო ექმნეს ჯაშქარნი და
დიდებულნი ამის სამეფოსანი, მკადრებულთა
მარხსენე ესრე სახედ: „არა არს ღონე დარჩო-
მისა ჩვენისა თვნიერ ჯაშქრობისა და რბევისა“.
ხოლო ისმინა მეფეებანი... და ერთსა დღესა შინა
დაასკვნეს ჰემინი ჯაშქრობისათ (ქარ. ცხ. 393).
მაშასადამე დიდებულნი ჯაშქრობის წინააღმდეგნი
არ უფთფიან საზოგადოთ, მაგრამ ჩარხს რ-

გორც უნდათ, ისე ატრიალებდნენ ხოლმე და შეეყვანა თავიანთ ნებაზე ათამაშებდნენ; ხოლო ასეთი მდგომარეობა, რასაკვირველია, მეფობის დაუძლეურებას მოასწავებს.

თავი მეშვიდე

მრავალი საბუთები, მაშასადამე, ცხადად გვიჩვენებენ, რა გამწვავებული ბრძოლა არსებობდა მთავრობისა და აზნაურთა შორის უფლების გამო და რამდენად შეზღუდული იყო ხოლმე მეფის მოქმედება აზნაურთა ძლიერებისა და წინააღმდეგობისაგან. მაგრამ თუ ამ ბრძოლის ვითარებას ჩაუყვირდით, უნტყველია შევამჩნევთ, რომ გამარჯვება საბოლოოდ ჯერ არც ერთ მხარეს არ დარჩენილა; მართალია დავით აღმაშენებლის დროს მთავრობამ აზნაურებს აჯობა და ურჩი მოხელეები თავიანთ ქერქში ჩააყენა, მაგრამ დავითის შემკვიდრეები თანდათან უკან იხევდნენ და აზნაურებს უკვლავ ეყვანებოდნენ ხოლმე. ესეც უნდა სთქვას კაცმა, რომ დიდებული აზნაურები ბრძოლის დროს თავიანთ წინააღმდეგ უფლებათა შენარჩუნებას ცდილობდნენ და რაიმე ახალი პოლიტიკური პროგრამა და საკითხი, რამდენადაც ეს საბუთებიდან სჩანს, არ წამოუყენებიათ. ასე გამოურკვეველი იყო ეს ხასკობლივი ბრძოლა თამარ მეფის დრომდე, თამარის მეფობაში-კი ბრძოლამ

გარკვეული მიმართულება მიიღო და საქართვე-
 ლო ხელმწიფის უფლების შეზღუდვამდე მიიყ-
 ვანა. ჯერ რაღაც თამარის ტახტზე აყვანას აზი-
 რებდა, მაშინვე უკუვიწიდა გიორგი მეფე იძუ-
 ლებულნი იქნებოდა დიდებულნი აზნაურები თავის
 სურვილზე დაეუფლებინა: წინაღ ქალი სამეფო
 ტახტზე ანას ღრეს არ მჯდარა და ახალ წესის
 შემოღებისათვის, რა აკვირებდა, მარტო გიორგი
 მეფის სურვილი არა კმარადა. რაღაც თამარის
 მამა გარდაიცვალა, მაშინ-კი ცხადად გამოაშკა-
 რადა, რა გამოურკვეველ მდგომარეობაში იყო
 გვირგვინოსანი ქალწული თუმცა მამამ თავის
 სიბრძნელის ღრესზე აიყვანა იგი ტახტზე და
 ერთგულება თითონაც შეჭვივდა და უკვლავ მოუ-
 მკობსაც შეათვინა, მაგრამ გიორგის III სიკვ-
 დილის შემდეგ თამარმა მაინც უკან დაიხია და
 მართვა-გამგეობას თავი შიანება, მანამ არ
 „შემოკრბა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულნი,
 რომელნიცა ღირს იყვნეს განზრახვად და
 გამორჩევად“ (ქარ. ცხ. 401) და ბჭობის
 შემდეგ თამარის მამიდას რუსუდანს არ მოა-
 ხსენეს: „აწ კელჰყოს კელითა მეფობისა და
 კურთხევითა გვირგვინოსან ყოფად აღვიდეს
 და დაჯდეს საყდართა მამათა თვსთსა“-ო
 (ქარ. ცხ. 402). თუმცა შემატანე ცდილობს
 ეს უცნაური შემთხვევა გამოაკეთოს, მაგრამ
 მაინც ცხადია, გიორგის სიკვდილის შემდეგ
 რაღაც აზნაურობა მომხდარა, რამ ერთხელ ტახ-

ტზე ასული დედოფალი ხელ-შეორედ აუყვანიათ და გაუშეუბიათ. სამწუხაროდ, ისტორიკოსი მხლელად გაკვრით იხსენიებს ამ შემთხვევას და მკვლევარს არ შეუძლიან ამის გამოსახვათ ამ მეტად საუკრადდებო მფლენას ჯერვანად ჩაუკვირდეს. რაკი თამარი მამის დროსვე გამეუბრული იყო, საქართველოში გიორგის სიკვდილის შემდეგ არავითარი ცვლილება არ უნდა მომხდარიყო; შემატანე-კი გვაუწყებს: სამეფოს დიდებულნი შეიკრიბნენ, რომელნიცა ღირს იყვნეს განზრახვად და გამორჩევად“-ო და იმათ გადასწევითეს თამარიმ ხელ-შეორედ დაიდგას გვირგვინი და მამა-პაპეულ ტახტზე აბრძანდესო. უკრადდება მიჯაჭვითთ ამ ზეტაკა, მაგრამ საგულისხმიერო წინადადებას: თურმე საქართველოში ზოგი დიდებულნი ღირსნი ყოფილან, ან უფლება ჰქონიათ „განზრახვად და გამორჩევად“. ამისთანა სიტყვებს შემატანე პირველად ხმარობს, ჩვენი დანარჩენი მემატრიანეები არსად არ იხსენიებენ ასეთ პირებს. ეს დიდებულნი შეიკრიბნენ და თამარის ხელშეორედ ტახტზე აუყანა გადასწევითეს. მაგრამ თვით თამარის დაგვირგვინების წესი უფრო საგულისხმიერო სურათს წარმოადგენს; ჩვენ აქ მთელ დაგვირგვინების წესს არ შეგახებით და მხლელად ერთ წერილმან, მაგრამ მაინც საუკრადდებო, შემთხვევაზე ვაპირებთ სიტყვის ჩამოგდებას. შემატანე ამბობს: „სრულ უყვარა კურთხევაჲ, დალოცეს მაშინ კახაბერი

კვირიკეს ძე ერისთავი რაჰისა და შაკვერი-
 სა და სრულ ჰყვეს მოკელეთა სვიანთა და
 დიდებულთა: ვარდახის ძეთა, სადარის ძეთა
 და ამონაქლის ძეთა მოღებად და დადებად კრძლი-
 სა“-ო (ქარ. ცხ. 403). ამ აღწერილობაში გან-
 საკუთრებულ შურადღების დონისა ისტორიკოსის
 სიტყვა“ სრულ ჰყვეს“-ო; იტყობა ამ დიდებუ-
 ლთა გვარის შვილების უფლება ჰქონათ (ან იქ-
 მნება მიუთვინებიათ). „დაელოცნათ“ და „სრულ
 ეყოთ“, ესე იგი ნება დაერთათ, რომ ერთ-
 ერთ დიდებულს სამხედრო ძლიერებისა და ჯა-
 რის უფროსობის სიმბოლო სახელმწიფო კრმა-
 ლი თამარ მეფისათვის გ'დაეცათ; თითქმის დი-
 დებულნი თამარს სიმბოლოურად ჯაშქრის წინამ-
 ძღოლობას უღიროვნებენ. რასაკვირველია, შვი-
 ძლება ეს ძველის-ძველად შემოღებული წესი იყოს
 (მაშინ უფრო მეტი შურადღების დონის იქმნე-
 ბოდა ეს ჩვეულება), მაგრამ მაინც თამარის
 დროს დიდებულთა „სრულყოფას“ და „დალა-
 ცვას“ განსაკუთრებული და გარკვეული მნიშვნე-
 ლობა უნდა ჰქონოდა; ჩვენ არ უნდა დაგვაფი-
 წოდეს, რომ თამარი ერთხელ უკვე დაგვირგვინ-
 ებული იყო და სწორედ ამავე დიდებულთა გა-
 დაწვევითლების გამო ხელ-მეორედ დაიღვა თავ-
 ზე გვირგვინი; შურადღების დონის აგრეთვე,
 რომ დაგვირგვინების წესი ასე დაწვრილებით
 აუსრულებიათ და ისტორიკოსიც ასე ვრცლად
 მოგვითხრობს ამ ამბავს. ნუ თუ ეს უკვლასფერი
 შემთხვევითი მოხდა და რაიმე მიზეზი არ იყო?

შეუძლებელია; თამარ მეფის ხელ-მეორედ და-
გვირგვინების დროს დიდებული აზნაურები უკვე
გათამამებულნი იუვნენ. ბევრ ხანს არ გაუფლია,
რომ დიდებულნი და გვირგვინი აზნაურები მთა-
ვრობას ჰირდაჰირ შეებრძოდნენ კიდევ. როცა
საკეკელიძე კრება თამარის დამარცხებით გათა-
ვდა და კათალიკოსმა მიქელმა მეფეს აწობა,
„მაშინ იწყესო“, მოგვითხრობს შემატონი,
დაუდგრომელობისა საქმე დიდებულთა ვიე-
თმე კელისუფალთა: ყვეს ფიცი ესრეთ, ვი-
თარმედ „ალარ ვეგებით ძვილთა კელისუ-
ფალთა და განმგებელთა საქმისათა ფარმანსა
ქვეშე მყოფნი, ვინათგან მათგან დაძვრცი-
ლნი და უბატოდ დასულნი ვართ, და გვა-
რიანნი და თვთმსახურეულნი სახლნი უბა-
ტიოდ და უსასოდ განსულნი ვართ უგვა-
როთა და უკამთაგან“ (ქრ. ცხ. 407). *) ამ
ძვირფასს ჩნობიდანა სხანს, რომ გვირგვინ და
დამსახურებულ აზნაურთა სახლები, რომელთაც
რამე მოხელეობა ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონ-
ათ, შეერთებულან და ერთი-ერთმანეთისათვის
ჰირი მიუღიათ მთავრობას წინააღმდეგობა გაუ-

*) როგორც ამ აზნაურთა გაფიცვისა ისე
იმ პოლიტიკურ მოძრაობის შესახებ, რომელზედაც
მე-8 თავში გვექნება ლახარაკი, ბ. მ. ჯანაშვილსაც
აქვს დაწერილი თავის თხზულებაში „Царица Та-
мара“, მაგრამ ყველაფერი გადაურევია ავტორს.
(იხ. ჩემი ბიბლიოგრაფიული წერილი „Визант,
Врем.“-ში 1904, № 1 და 2).

წით, რაკი საქართველს ბატონები სულ იმის
 ცდაში არიან დიდებულ აზნაურები უკან დასუ-
 ნონ, „უგვარო“ კაცები-კი დაწინაურონო. ეს
 „უგვარონი“, :ნუ დაბაღ წოდების წევრნი მე-
 თეებს ერთგულად ემსახურებოდნენ და მათ ბრძა-
 ნებას დაუეფნებლივ ასრულებდნენ ხოლმე. მემ-
 ტიანეს ზემომოყვანილი სიტუება გვიჩვენებენ,
 რომ თუმცა დავით აღმაშენებლის შემკვიდრები
 სახელად ხელმწიფეს ძლიერებით ვერ შეედრ-
 ბოდნენ და ზოგჯერ იძულებულნი იყვნენ კადვც
 დიდებულსათვის დაეთმოთ, მაგრამ მაინც მათაც
 წინანდებურად ყოველი ღონისძიება უხმა-
 რიათ, რომ უმღლესი მოხელეობა გვარიან
 აზნაურებისათვის არ მიეცათ და დაბალ
 წოდების წევრებისათვის ეწყალობებინათ.
 ეტყობა, ჩვენ მეფეებს თავანთი წადილი
 აუსრულებიათ კიდევ; ამას დიდებულ აზნაურ-
 თა სიტუები ამტკიცებს: „ადარ ვეგებით ძველთა
 ხელის უფალთა დ. განმკებელთა საქმისთა
 ფარმანსა ქვეშე შეოფნიო“, გაიძახოდნენ ისინი;
 ცხადია მასასადამე, რომ ძველ მოხელეთა შორის
 დაბაღ წოდებიდან ბლამადა ყოფილან, დიდ-
 ბულ აზნაურთა გვარის შვილები კი იმათ ბრძა-
 ნების აღმასრულებლნი და ხელქვეითნი გამ-
 დარნ. თამარის გამეფებამდე გულნატკენ დიდ-
 გვარიან მოხელეებს თავიანთი დამცირება უთმე-
 ნიათ, მაგრამ როცა უგრძნიათ, — ესლა-კი მარჯვე
 დრო დაგვიდგათ, უკვლან ერთად გაუფრუდნან
 და მეფისათვის გამოუცხადებიათ; დაითხოვეთ

უკვლავ ძველი „უბგარო“ ხელისუფლები და მხოლოდ ჩვენ წრიდან დანიშნეთ მათი მადგილები, თორემ ჩვენ იმათ ამიერიდან აღარ დავემორჩილებითო. რამდენადაც საბუთებიდან სჩანს ეს, პირველი წოდებრივი საბუთე-იყო საქართველოში პოლიტიკურ უფლებათა, ან უპირატესობის მოსაპოვებლად. დიდგვარიანი აზნაურები დარწმუნებული ყოფილან, რომ ერთობლივ გაფრცვით და სამსახურის მინებებით თამარ მეფეს აიძულებდნენ მათი მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა. გაფრცვლებმა პირველად „ერთგული და კარგი მოყმე და ქაბუკი“, „გაზრდილი პატრონთაგან“, „ამირ სპასალარი და მანდატურთ უხუცესი“ უუბასარი ამოიღეს ნაშანში; იგი ფილენჯის სკნით იყო აზად (ქარ. ცხ. 407). აზნაურებმა ხელმწიფეს გამეუცხადეს უუბასარი სამსახურიდან დაითხოვეო. ისტორიკოსი ამბობს: „აწვიეს მეფესა თამარს მოღებად ყოვლისა ნაქონებისა“-ო (ქარ. ცხ. 408). „გარნა უქმ იქმნა განზრახვა მათი, ვანათაგან თამარ სახიერი იყო და მარწყაღე, მოიხსენა სიუვარული და სამსახური და ზრდილობა მისი, თენიერ ველისუფლობისა და ლორისაგან კიდე არა რაჲ დააკლო“-ო, დასძენს შემატინე (ქარ. ცხ. 408). მაგრამ მეტი რაღა უნდა დაეკლო? მოხელეობა და სახელეო ადგილი ღირსეუ სომ ჩამოაროფა? მართალია, გაფრცულ აზნაურებმა მოახსენეს ყოველი ნაქონები წართვიო, მაგრამ

იმათი უმთავრესი გულისწადილი ის იყო, უგვა-
 რე უუბასარი დიდებული მახელე. ამირსპასა-
 ლარი და მანდატურთ უხურესი, ადარა ყოფი-
 ლიყო, თორეი დანახენს დიდებული აზნურები
 ადგილად დაუთმობდენ მთავრებს. ამგვარად
 გაფიცულ აზნურებმა თამარი აძულეს მათი
 მოთხოვნა აესრულებინა. მე ვიმეორებ და
 ვამტკიცებ, რომ თამარ მეფე იძულებული
 იყო გაფიცულთა გადაწყვეტილება დაეკმა-
 ყოფილებინა; უუბასარი სამსახურიდან იმი-
 ტომ-კა არ დაითხოვეს, რამ ფილენჯის სე-
 ნით იყო ავად, ის. ბ. დ. კარიჭაშვილის
 „საქართველო მეტარმეტე საუკუნეში“. გვ.
 103—4), არამედ მხოლოდ იმის გამოცხადებით.
 რამ გაფიცულ აზნურებმა ასე გადასწყვიტეს;
 ხოლო იმთ ისგი არ აწუხებდათ, უუბასარი
 ავადმუთყა და ხაქმეებს ვერ გაკეთებსო, არამედ
 მარტო ის კარემება რამ უუბასარი უგვარათა
 ჯგუფს ეკუთვნოდა და რაკი „ერთგული“, „კარგი
 მოუმი“ და „ხატრანთაგანი იყო გაზრდილი“,
 დიდგვარიან აზნურებზე უმადლესი მახელობა
 ჰქონოდა ნახობები, მათ უფროსად ითვლებოდა,
 გაფიცულ აზნურებს რამ უუბასარის ავადმუ-
 თობა ჰქონდათ სახეში რაღა მიეფს თავიანთი
 მოთხოვნალება გამოუცხადეს, მაშინ პირაპირ
 იტყობდენ უუბასარი სხეული კაცად და დაითხოვე-
 თო და საზოგადო ლაზარაკს არ გააბამდენ უგვარო
 დიდებული მახელეები სამსახურიდან დაითხოვე
 და მათ ადგილას დიდგვარიანები დანიშნეო.

რომ ბრძოლა და გაფიცვა წოდებრივ და პო-
ლიტიკურ ნიადაგზე იყო დამყარებული და აზ-
ნაურებს დიასახლ უნდოდათ წოდებრივი უპირა-
ტესობა; მოკვებუნათ, ამას ცხადად შეიძლება უგვი-
რთ მოხელეს დამხობის გარემოება და მიზეზი
ამტკიცებს. შემართანე მოკვითხრობს: „კვალად
ფერიდონ აზნაურობის ყმობისაგან ღვთის მო-
ბაძავის წყალობით ამალღებულო და გან-
დიღებულო, ვიდრე მსახურთ-უხუცესობამ-
დი და თმოგვისა და სხუათა ციხეთა პატ-
რონობითა აღზებულო, მოიშალა და დაიმ-
კო ნებითა და განზრახვითა ლაშქართათა“.
(ქრ. ცხ. 408). აფრიდონი ხამ მოხუცებუდი,
ან ავადყოფი არა უფიქლა, მაგრამ ისიც „დაე-
მხე ნებითა და განზრახვითა ლაშქართათა“, ე.
ი. იმავე დიდგვარიან მოხელეების სურვილი-
სამებრ. ამ შემთხვევაშიაც გაფიცულმა აზნაუ-
რებმა აჯობეს შეფეს. შეიქ ნიშანში აფრიდონი
რადად ამოიღეს? ისტორიკოსის სიტყვებიდან
სჩანს, რომ მარტო იმის გამო რომ იგი ერთ
ღროს „აზნაურის ყმა იყო, ერთი სიტყვით,
ისეთ კაცად ითვლებოდა, რომელიც წოდე-
ბრივად გაფიცულ აზნაურებს ექვემდებარე-
ბოდნენ, მეფეს კი აფრიდონი აუმაღლებია,
მსახურთ-უხუცესობის მოხელეობა უბოძებია
და სხვა დიდგვარიან მოხელეებისათვის თავ-
ზე დაუსვამს.

ერთი სიტყვით, დიდგვარიანი აზნაურები გაი-
ფიცნენ და მეფეს გამოუცხადეს, არც წინადაც

წესს, არც წინახდელ უგვარო დიდებულ მოხელეებს ჩვენ აღარ დავემორჩილებითა დაითხოვეთ ისინი უკუღახიო თამარ მეფე იძულებული იყო გაფიცულ დიდგვარიან მოხელეების მოთხოვნილება აესრულებინა. ასე გამარჯვება დიდგვარიანმა აზნაურობამ. საქართველოს ბატონს უფლება შეუზღუდეს; მას თავის სურვილისამებრ მოხელეთა ამოწმება და დანაშენა არ შეეძლო. ამიერიდან უმაღლესი მოხელეობა უკვე აღად დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილებს უნდა. რკებოდა ამგვარად საქართველოს მეფეების ასი წლის შედგარმა, მძიმე შრომამ და მეტადინებამ, რომ თვითმშურებლობა რეგულარულად გაემარჯვებინათ, ფუჭად და ამაოდ ჩაუარათ. რასაკვირველია აზნაურთა გაფიცვა და გამარჯვებამ მხოლოდ უმაღლეს წოდების უპირატესობის დამკვიდრებას შეუწყო ხელი და წოდებათა თანასწორობასა და პირად ღირსების მნიშვნელობას ნიადაგი გამოაცალა. ამის გამო თუმცა გაფიცულ აზნაურთა გამარჯვების შემდეგ საქართველოს მეფის უფლება შეზღუდილი იყო, მაგრამ პოლიტიკურად მხოლოდ მაღალ წოდებას მიანიჭა ამან უპირატესობა, დაბალი წოდება კი ზიარებით დაიხსნა კიდევ. ერთი სიტყვით ეს აზნაურ-მოხელეთა გაფიცვა უფრო წოდებრივ რეაქციის ნაყოფი იყო, ვიდრე სახელმწიფო წესწყობილების წარმატება.

თავი მეორე.

საბუნებრივად, საქმე აზნაურთა გათავისუფლების შემდეგ არ შეჩერებულა. ცოტა ხანმა გაიარა და ეხლა მეჭურჭრდგით-უხუცესი უუთლუ-არსდანი, შემატოანის სიტყვით „მომღებ იქმნა წესსა რასამე სხარსთა განება მადლობისასა და სილადით ქცევისასა, ითხოა დადგმად კარგი ველსა ისანიასა, სანახებსა საგოდებელისას „მუნ შიგან თავისუფლად მსხდომარენი, რათა მივცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთამე ვრისხევდეთ, რომელთამე ვსწყალობდეთ; ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს მეფესა და დედოფალსა და მუნდა სრულ იქმნებოდის განგებული ჩვენი“-ო (ქარ. ცხ. 408). რაღა თამარ მეფემ უუთლუ-არსდანის და ამის მომხრეების განზრახვა შეიტყო, ისტორიკოსის სიტყვით „ვითარცა შვენოდა მისსა კელმწივობასა და სიბრძნესა დამეცნიერებასა ეგრე ეწყინა და გაიკვირვა“-ო (ibid. 468); შიშვია საჩქაროდ თავისი „ერთკუფნი და საკუთარნი“ და მთავრების მდგომარეობის შესახებ თათბირს შეუდგა. ბჭობას შემდეგ თამარ მეფემ „იძია ღონე შემსგავსებული სიბრძნისა მისისა, რათამცა კელთ იგლო მომქმედნი ამის საქმისანი... და შეიპყრა ყუთლუ-არსდანი“

მეკურკლეთ უხუცესი“ (ibid. 408). რატა მათაჟე დაიჭირეს და „ცნეს ესე ლაშქართა მისიანაშემწეთა და თანაშემფიცულთა მისისა უკეთურებისათა, შეეყარნეს და უკუ აგდეს თამარს სიხიერსა და ბრძენსა და ყვეს ახალი სიმტკიცე და ფიცვი, რათა ყუთლუ- არსლან გააშვებინონ და არა მიკუშვან ვნებად მისსა. და განემზადნეს ისინისაცა შემოდგო- მად და კელ ყვეს საქმესა შეუღარებელსა და ბრძოლად უბრძოლელსა“-ო (ibid. 409), მოგვითხრობს შემატთანე.

ვიდრე ამ შესანიშნავ შემთხვევის მოთხრო- ბას განვაგრძობდეთ, საჭიროა შემატთანეს სი- ტყუებს ჩავუგვირდეთ და განვმარტოთ; თავდა- შირველად, რასაკვირველია უნდა თანაშემფიცულთა დასის მეთაურს მივაქციოთ უკრადლება: იგი მე- ჭურჭლეთ-უხუცესი, ანუ ფინანსთა მინისტრი გახლდათ, უგვარო და დაბალ წოდების ჩა- მომავალი იყო, მაგრამ სიმდიდრეს იგი აუ- მალლებია; შემატთანე უეჭველია სწორედ ამი- ტომ ამბობს უუთლუ-არსლანზე: „გვართა უა- ზნოთა აღამალოებს სიმდიდრე“-ო (ibid. 408); იქნება იგი დიდ-გაჭარი იყო, მაინცა და მა- ინც იგი პლუტოკრატიის წარმომადგენლად უნდა ჩაითვალოს ვინ იუფნენ ამ დასის თანა- შემფიცულნი, რამეთა მეთაურად რ უუთლუ- არსლანი ითვლებოდა? დიდ-გვარიანი აზნაურები გაფიცვისა და გამარჯვების შემდეგ უეჭველია ამ მთლიტიკურ მოძრაობაში მონაწილეობას არ

მიიღებენ; განა იმათ „შეიძლოთ“ ვიღაც „გვარითა უაზნო“ „სიმდიდრით ამდღებუდი“ მხსნე-
 ჟე გწინამძღვრათ? მართლდა, შემატიანეს სო-
 ტუვიდან ჩსანს, რომ ამ დროის წიგნებად „დი-
 დებუდნი“-ც ბრძანებუდნი, მაგრამ დიდებუდნის
 სახელი მარტო აზნაურს ხომ არ ერქვა, დიდებუდი
 — ხელისუფალიც იყო, დიდგვარიც. *) დაბად
 წოდების კაცის მეთაურობა და თვით თანა შეფიცუ-
 ჳთა მოხსენილება და მოქმედება ხომ უფრო
 მეტს საბუთს გვ'ძლევს ვიფიქროთ, რომ დიდ-
 გვარიან აზნაურებს ამ მოძრაობაში მონა-
 წილეობა არ მიუღიათ, პირიქით, უფრო სა-
 ფიქრებელია, რომ ეს თანაშეფიცულნი განსა-
 კუთრებით მალალ წოდების მოწინააღმდე-
 გენი უნდა ყოფილიყვნენ.

განსაკუთრებულ უურადების დიხსია ჩასა-
 კვირგელია ამ თანაშეფიცულთა წადილი და
 სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ცვლილე-
 ბის გეგმა. ისინი თხოულობდნენ, რომ კარა-
 ვი უსათუოდ ისინი ველზე დადგმულიყო;
 ისანი იმიტომ იყო ამორჩეული იმ დაწესე-
 ბუდების ადგილად, სადაც „თავისუფლად მჯდო-
 მაჩენი“ სამეფოს საქმეები უნდა განეგოთ,
 რომ იქვე ისინი ველზე თამარ მეფის სა-
 სახლე დარბაზი იდგა. როგორც ერეობა, მათ
 სურდათ, რომ ორი საგამგეო დაწესებულე-
 ბა ერთად, ერთი მეორეს გვერდით ყოფილი-
 იყო.

*) ეს ცხადათა სჩანს ყველა საბუთებიდან; ამაზე
 ჩვენ ცალკე გამოკვლევაში გვექნება ლაპარაკი.

ერთი სიტყვით საშეუფო პალატის გვერდით კარავში „თავისუფლად მსხდომარენი მივცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთამე ვრისხვედეთ, რომელთა მე ვწყალობდეთ“-ო ამბობდნენ თანაშეუფიცუნი. უურადღება მიფაქციეთ, დასი თავისუფლებას თხოულობდა; რასაკვირველია, მას მეფისაგან დამოუკიდებლობა და თავისუფლება ექნებოდათ სახეში; თანაშეუფიცულთ სურდათ, რომ ბჭობის დროს მეფე არ ბრძანებულყო და საქმეში არ ჩარეოდა.

რა უნდა გაეკეთებინათ შერე იმ კარავში? „მივსცემდეთ და მოვიღებდეთო“ მოკლედაცის მოჭრადი მათი სიტყვა, ესე იგი მივცემდეთ ბრძანებასა და მოვიღებდეთ მოხსენებასაო, ხოლო ამისდა მიხედვით „რომელთამე ვრისხვედეთ, რომელთამე ვწყალობდეთო“; საქმის ერთკულს და ბეჭითს წყალობას გაუმრავლებდნენ, ხოლო დაუღეგარ და დამნაშავე მოხელეებს დასჯიდნენ; შესაძლებელია ამ შემთხვევაში თანაშეუფიცულთ უმადღესი მართლმსაჯულების ხელში ჩაგდებაც სურდათ დასს უნდოდა ერთი სიტყვით ქვეყნის უაღლესი გამგეობა და სამართალი მისი „მართებანი და განსაგებელი ყოფილიყო; ეგედა ამ საქმეებს მაშინდელ დროში „სახელათა და საბჭოთა სჯა“-ს ეძახდნენ; ხოლო დავით აღმაშენებლის შემატანეს სიტყვებიდან ჩვენ დავწმუნდით, რომ „სახელათა და საბჭოთა სჯა“

მეფის პირად მოვილოებასა და უფლებას შეადგენდა. ამერიკათაგან საქართველოს ბატონს ეს უფლება უნდა ჩამორთმეოდა და ახალ საგამგეო დაწესებულებას გადასცემოდა. თანაშეფიცუფთა სურვილისამებრ ხელმწიფეს მხოლოდ ამ საგამგეო დაწესებულების გადაწვეტილების განხორციელების უფლება და უნდა შეკზნოდა მხოლოდ. ეს ცხადადა სხანს მათის სიტყვებიდან: „ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს მეფეს და დედოფალსა და მუნღა სრულ იქმნებოდის განგებული ჩვენიო“. მაშასადამე საბუკო, ანუ კარავში მსხდომარენი“ საქმეებს განაგებდნენ, მეფე-კი მხოლოდ მათ გადაწყვეტილებას ასრულებდა; ერთი სიტყვით საქართველოს უმაღლესი მართვა-გამგეობა „კარავში მსხდომარეთა“ ხელში უნდა გადასულიყო, მეფე-კი აღმასრულებელ ორგანოდ გახდებოდა. ამ გვარად თვითმპყრობელობის აჩრდილიც უნდა გამქრალიყო და საქართველოში პარლამენტის მსგავსი დაწესებულება დაარსებულიყო.

შემატანე ამბობს, თამარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, „ეწინა და გაიკვირვა“. აბა რას არ ეწინებოდა ასეთი უფლების შეკვეცა და შეზღუდვა. მაგრამ წყენით, რასაკვირველია, ვერაფერს გააწყოდა. ვერც მოთავის დაჭერამ ხაჭკო და გაანელა ეს საკულისხმიერო პოლიტიკური მოძრაობა, პირიქით უფრო რომ განი

წავა კიდევ. მეფის უფლების შეზღუდვის მომხრეთა დასი, როგორც ჩანს, ძლიერი ყოფილა და საუცხოვოდ შეთანხმებული. მემართანეს ნაამბობი გვიჩვენებს, რომ ახალ წესწესობების მომხრეებს ერთი ერთმანეთისთვის შეუთუბნიათ ჩვენ წადილის განსახორციელებლად ერთად ვიმტკიცებთ და დავეხმარებოთ, ამის გამო ისტორიკოსი მათ „თანაშეუიყულებს“ ეძახის; ეტუობა ერთგულობისა და ერთსულობის ფიციის სიმტკიცის წიგნიც შეუდგენიათ; ეს იქიდანა სხანს, რომ მემართანე ამბობს, „რუთლუ-არსდანიის დაჭერის შემდეგ მათ უჩველ ახალი სიმტკიცე და ფიცია“, ეტუობა წინადაც ქქონისათ სიმტკიცის წიგნი, რაკი ახალსა ადგენდენ. თუ რამდენად თავგამოდებულები იუვნენ თანაშეუიყუდნი ერთი ერთანეთის გულისხმვის მამინ გამაშკარავდა, რაღა მთავრობამ მოთავე დააჭერინა; ისინი ფიცხლავ შეიყარნენ ერთად, თამარს გადუდგნენ და ფიცი დასდეს, რომ „ყუთლუ-არსდანი ვა-აშეებინონ და არა მიუშვან ვნებად მისა“. თავიანთ წადილის ასრულების გულისათვის ისინი უკიდურესს საშუალებასაც-კი არ შეეშინდნენ. სამეფო ჰალატს გარშემოკერტენენ და „ხელეგეს საქმესა შეუკადრებელსა და ბრძოლად უბრძოლელსა“, ამბობს მემართანე. როგორც ეტუობა სამეფო სასახლის აღებას და თამარის დატყვევებას აპირებდნენ. უბჭველი, თანაშეუიყუდნი ბევრნი უნდა უაფიცი-

უგნენ, რაკი ასე გაბედულად და რისიანად იქ-
 ტეოდენენ, ხელთ თვითმპყრობელობისა და მთა-
 ვრობის მომხრენი იმდენად უძლეუნი აღმოჩნ-
 დნენ, რომ თამარ მეფემ ძალას ძალა ვერ დაუ-
 პირდაპირა და განსაცდელის თავიდან ასაცი-
 ლებლად იძულებული იყო მოწინააღმდეგეებისა-
 თვის შესაფლად და შემარაკებლად მანდილოა-
 ნები გაეგზავნა აშკარა მთავრობას რომ ბევრი
 მომხრეები ქუთაისად, მისინ ისინი ალყაშემო-
 ტეხულ სასახლეს შეეშველებოდნენ და ხელმწი-
 თეს სამარცხვინო ტყვეობიდან დაიხსნიდნენ,
 მიგრამ ერთი თამარმა დაინახა, რომ ძალით
 ვერას განდებოდა და ისევე მოაწამა ირჩია.
 „მშვიდობის მეძიებელმან მან წარავლინა
 ორნი პატროსანნი დიოფალნი, უბრძანა
 ფიციით მონღობა და სხვისი არავისი პრა-
 ლობა“ (ქარ. ცხ. 409) გაგზავნილმა მოცი-
 ქულებმა დედოფლის მინდობილობა საუცხო-
 ვოდ აასრულეს: თანაშეფიცულნი „მოვიდნენ
 წინაშე თამარისა და დაურდომით თავუანი სცეს
 და აღიღეს ფიცი პატრონისაგან და მისცეს
 პირი ერთგულობისა და ნებისყოფისა მი-
 სისაო“-ო. (ibid. 409), მოგვითხდობს შემა-
 ტიანე.

განხეთქილება ერთი სიტყვით მშვიდობი-
 ბიანად დაბოლოვებულა, იმიტომ რომ თა-
 მარ მეფემ ისევ მოარიგება ირჩია. სამწუხ-
 რად, ისტორიკოსი არ ამბობს რის ფიცი აიღო
 უუთლუ-არსდნის დასმა მეფისაგან; უუკადდე-

ბის დიქსია მხალად, რომ თვითმპყრობე-
ლობის მოწინააღმდეგეებმა ჯერ მეფეს ჩა-
მოართვეს ფიცის, მერე თითონაც „მისცეს
პირი ერთგულობისა“. ასე ვათავდა ეს ჩვე-
ნის წაქსნულ საზოგადოებრივ ცხოვრების სა-
გულისხმეო და დიდი შემთხვევა.

რა შედეგი ქმნდა ამ შესანიშნავ პოლიტიკურ
მოძრაობას, ნაყოფიერი იყო იგი, გაიმარჯვა
თვითმპყრობელობის მოწინააღმდეგეთა დასმა და
საქართველოს მეფე აძულებული იყო საკამოე
და საბჭო საქმეები ახლ დაწესებულებისათვის
დაეთმო თუ მეფემ ახლ თავის მოსინააღმდე-
გეებს და სახელმწიფო წესწეობილება ხელა
უნებელი დანა? სამწუხარად, ჯერ ჯერობით
ქართული იურიდიული საბუთები ძალიან ცოტა
გამოქვეყნებული და ამის გამო მკვლევარს არ
შეუძლიან სთქვას, დასდეს თუ არა თანაშეფი-
ცილებმა და თამარ მეფემ შეთანხმების ხელ-
შეკრულება. ეხლა-კი რადიან საუთები ჯერ-
ჯანად შესწავლილი არ არის, ჩვენ ამ საკითხის
გადასწვევტად სხვა რაიმე საბუთებსა და მო-
საზრებას უნდა მივმართოთ. უკრადლების დი-
ქსია მაგალითად რომ შემატანე სწორედ ამ
პოლიტიკურ მოძრაობის თავგადასავალის მო-
თხრობის შემდეგ, როცა სიტუვას ახლ მოხე-
ლეთა დანიშნაზე ჩამოკლებს ხელმე, ერთ
ფრად საგულისხმეორო წინადადებას ხმარობს
ხელმე; მაგალითად, ახლ ამინაშასაფარის და-
ნიშნის შესახებ შემატანე მოგვითხრობს: თა-

ნადგომითა, და ერთნებობითა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთა გააჩინა ამირსპასალარი სარგის შხარკრძელი“ (ქარ. ცხ, 410).
 ვინ დანიშნა ახალი სარდალი? თამარმა, მაგრამ საქართველოს დიდებულთა „ერთნებობით-და თანადგომითა“, მაშასადამე ნება და სურვილი, ანუ განზრახვა, მოხელეს მოადგილეს დასახელების უფლება დიდებულთა ხელშეას ეხლა, მეფე-კი მოხელედ ამ ერთნებობას ასრულებს; ერთი სიტყვით ამირსპასალარის დანიშვნა დიდებულთა განგებულო საქმე იყო, ხელს თამარ მეფეს სრულ უყუჩა დიდებულთა განგებულო. აქედანა სჩანს, რომ თვით მპყრობელობის შეზღუდვის მომხრეთა დასის გაფიცვას სრულებით ამაოდ და უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ჩვენ არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ ამ ნაირი წინადადება არც ერთ ქართველ ისტორიკოსს ამაზე წინადაცას დრას არ უხმარია.

დიდებულთა თანადგომითა და განზრახვითა დანიშნეს აგრეთვე კაი ხნის შეიღებ ახალი მწიგნობარი უხუცესი და ვაზირი ანტონი საღირისძე; ისტორიკოსი ამბობს: „ყოველთა აღვილთა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთა განზრახვითა ესე დასვეს ვაზირად, მოსცეს ჭეონდიდი, სამთავისი, კისისხევი და მწიგნობართ უხუცესობა“-ო (ქარ. ცხ. 426). დიდებულნივე სწუჯეტდნენ ხელმე ამისა და მშვიდობიანობის საქმეს; მემატიანე მოგვი-

თხრობს, მაგალითად, რომ „ერთი ესმა ღა-
შქრად წვევა მხარ-გრძელთაგან ჰსთნდა ყო-
ველითა თქმული მათი და დასკვნეს „ლა-
შქრობა“-ო (ქარ. ცხ. 478). ერთი სიტყვით
ისტორიული მასალები ამტკიცებენ, რომ
თანამედროვეულთა პოლიტიკურ მოძრაობას
სრულებით უნაყოფოდ არ ჩაუვლია.

დაახლოებით ეუკადღების დიხსია ეს წყ-
ნი წარსულ სახელმწიფო ცხოვრების მფედენა;
საუკადღებო და საკულისხმიერო იმიტომია,
რომ ყუთლოუ-არსლანის დასი საქართველოს
ბატონის თვითმპყრობელობითი უფლებების
შეზღუდვას იყო მოწადინებული და დიდ-
გვარიან აზნაურთა დასისავით წოდებრივ
განსაკუთრებულ უპირატესობისა და უმაღ-
ლესს მოხელეობის მოხვეჭით არ იყო გა-
ტაცებული; მას ჰსურდა ხელმწიფის უფლებ-
ბა შეეზღუდა და საქართველოში ახალი
მმართველი დაწესებულება დაფუძნებულიყო,
ერთის სიტყვით, ამ პოლიტიკურ მოძრაობას
წოდებრივი ხასიათი არა ჰქონდა და მარტო
ოდენ სახელმწიფოს წეს-წყობილების ცვლი-
ლების გულისათვის იყო ატეხილი.

ჩვენ არ ვიცით რა წელს მოხდა ეს ისტო-
რიაული მოძრაობა მკვლევარს მხოლოდ დაახლო-
ებთან შეუძლიან გამოარკვეონ თარიღა; სახელ-
დობრ იგი 1200 წლამდე (ან 1195 წლამდე
იხ. ჟორდანიას, ქრონიკები I, 282) უნდა მომ-
ხდარიყო; ამ დროს არის დაწერილი თამარ მეფის

ისტორიის პირველი ნაწილი, სადაც 1. წიკელ
 ეს ამბავია მოთხრობილი; მაშასადამე იგი
 1189 და 1200 (ნ 1195) წლების შორის
 უნდა მომხდარიყო. როგორც მოქმედობდნენ ამ
 პრეგრესიულ დასის წარმომადგენლებს, შემდეგ
 საუკუნეების განმავლობაში ჯერ უარყოფით ჩვენი
 ამას არ შეგუებით ან კი რა უნდა ეძიებო-
 დნათ, როცა მონღოლთა შემოსევამ საქართვე-
 ლას საზოგადოებრივი ცხოვრება და წარმა-
 ტება დიდის ხნით შეაფერხა და დააუძლურა,
 ხოლო ჩვენი ერი უკიდურესი განსაძლურებში
 ჩაატოდა...

პეტერბურგი. 30 მაისი

1905 წ. 6

შეყდომების გასწორება.

გვერდი:	სტრიქონი:	უნდა იყოს:
8	1	ამ
8	17	მარუშიძეს
10	26	შეითხზა
11	8	გვარს
16	5	მაშინდელ
19	23—4	ქრისტესმან
20	21	ანდერძში
21	19	გამგეობა
25	11	მოიპოვება
26	18	გამოურკვეველი
31	24	სოფელნი
32	25	პატრონობა
37	4	ძირი
38	5	მხედაროა
39	12	საკელოთა
40	6	საკელოს
42	26	ეს
44	11	საზოგადოებაში
44	15—6	თვითმპყრობელობა
45	16	უშალავთ
48	7	მწვალებელთა
49	27	ბერებს
50	6	მამფლისაგან
51	3	ვუბოძეთო
51	14	იმ
52	7	ვიდრე
52	15	არ შეუძლიან

52	16	ვითარება
52	17	შეისწავლოს
54	3	ტბელი
54	7	დაკოცნეს
56	16	ეზრა
57	13	სიმრავლესა
58	13	ლიპაუიტ ძე
58	22	ზემომოყვანილ
60	5	მორჩილნი
60	11	უკუე პოვის
63	17—8	მთაწრის
63	24	იყვენ
64	4	შეკრებად
64	11	მყოფისა
64	21	შაჰებისა
66	13	დავით
68	27	დედევნა
69	24	მოახსენეს
75	19	და
76	5	წოდებრივი გაფიცვა
76	23	თვნიერ
76	24	კელისუფლებისა
77	24	მეფეს
80	6	კარავი
84	14	სიტყვა
87	12	მ. აწინააღმდეგებს

ყველგან საცა მარიამ დედოფლის ვარიანტია მოხსენებული, ჩვენ ვსარგებლობთ ბ. ე. თაყაიშვილის გამოცემით,